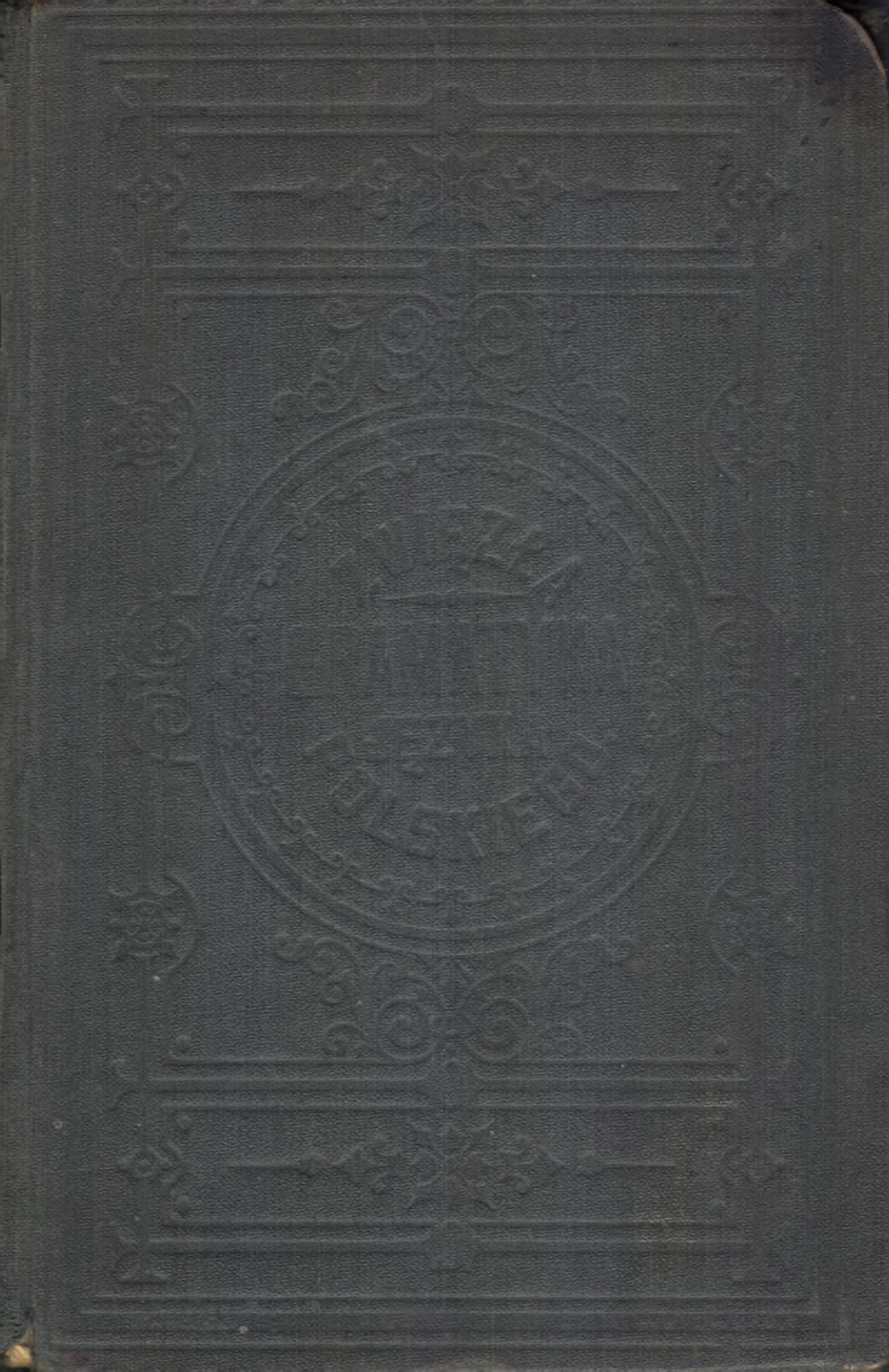
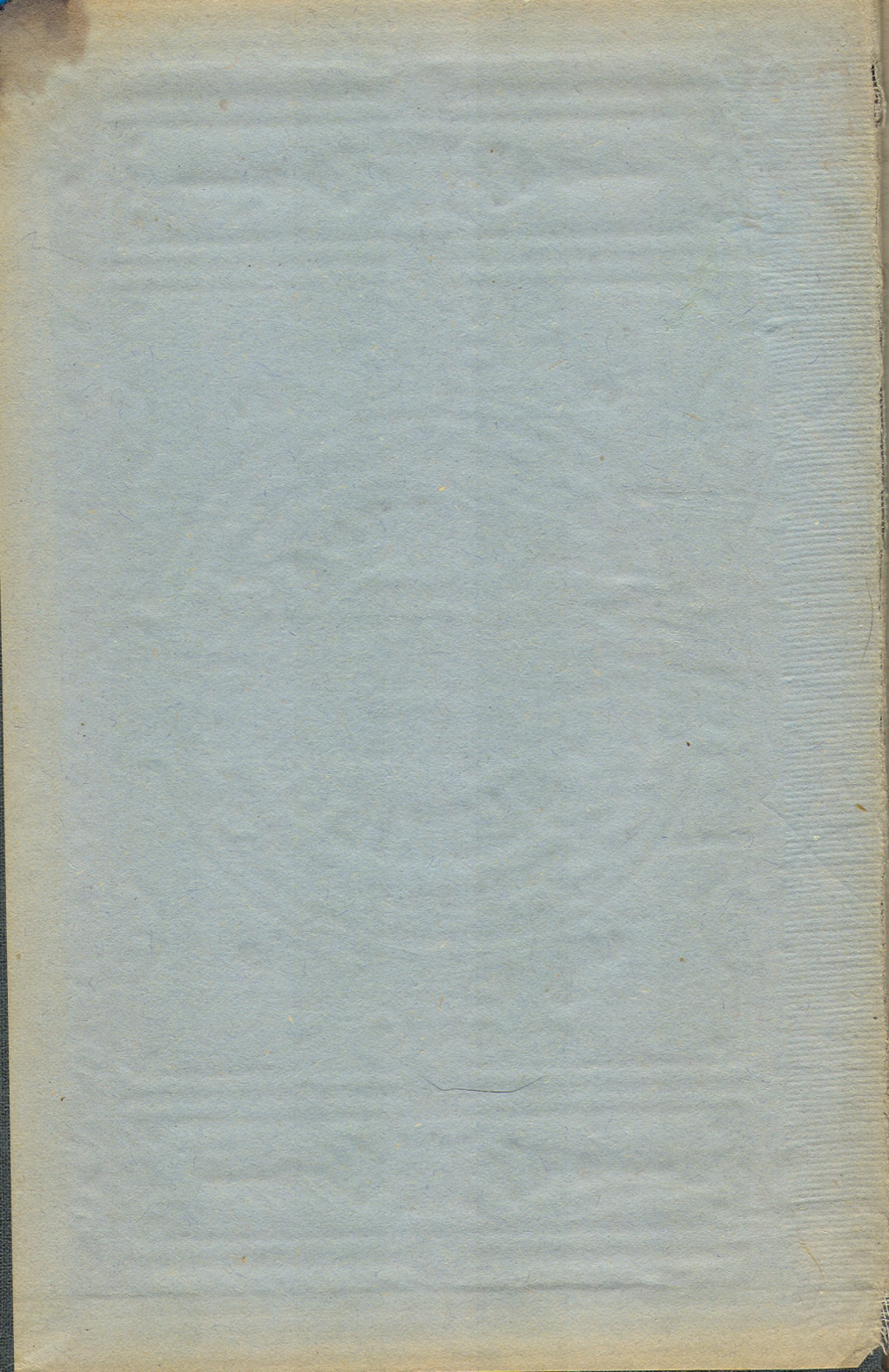

ZWIĘZŁA GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

DLA IV. KLASY SZKÓŁ 5- i 6-KLASOWYCH.

UŁOŻYŁ

FRANCISZEK KONARSKI.

Cena egzemplarza oprawnego 50 helerów.

WE LWOWIE.

NAKŁADEM ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH.

1907.

Książek szkolnych, wydanych nakładem Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, jako c. k. Wydawnictwa książek szkolnych, nie wolno sprzedawać po cenach *wyższych, od wymienionych na tytule*. Każda książka, wydana nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, jako c. k. Wydawnictwa książek szkolnych, winna mieć na kartce tytułowej, oprócz c. k. orła z napisem »c. k. Wydawnictwo książek szkolnych«, pieczęć c. k. Namiestnictwa we Lwowie. Egzemplarzy, nie zaopatrzonych tą pieczęcią, nie wolno sprzedawać w handlu ani używać w szkołach.

SPIS RZECZY.

	Stronica
WSTĘP. Zdanie proste	1
CZĘŚĆ PIERWSZA. Głosownia. Głoski, litery	3
Samogłoski	4
Spółgłoski	6
Pochylone <i>o</i>	8
Natężenie samogłoski <i>e</i>	9
CZĘŚĆ DRUGA. Nauka odmiany wyrazów. Rzeczownik	10
Odmiana rzeczowników pierwsza	14
Odmiana druga	18
Odmiana rzeczowników obcych, zakończonych na <i>um</i>	20
Odmiana trzecia	21
Odmiana czwarta	23
Odmiana piąta	25
Zaimek. Podział zaimków	—
Odmiana zaimków osobistych	28
Odmiana zaimka <i>ten, ta, to</i>	29
Odmiana zaimka <i>kto co; mój, moja, moje</i>	30
Przymiotniki	31
Odmiana przymiotników	32
Rzeczowniki, odmieniające się podług odmiany przymiotnikowej	34
Odmiana rzeczownika <i>hrabia</i>	35
Stopniowanie przymiotników	—
Liczebniki	38
Podział liczebników	—
Odmiana liczebników	40
Czasowniki. Rodzaje czynności	46
Odmiana czasownika	50
Strona czynna. Czasy	51
Tryby	52
Bezokolicznik. Imiesłowy	53
Strona bierna	54
Wzór odmiany czasownika niedokonanego	55
Wzór odmiany czasownika dokonanego	—
Odmiana czasowników nieosobowych	57

	Stronica
Odmiana słowa posiłkowego <i>być</i>	57
Źródłostów — Końcówki w odmianie czasownika	58
Końcówki imiesłowów	59
Wzory odmiany czasowników. Wzór I. (pleść)	60
Wzór II. (dźwignąć)	61
Wzór III. (pisać)	62
Wzór IV. (kochać)	—
Wzór V. (miłować)	63
Wzór VI. (bawić)	64
Wzór VII. (cierpieć)	—
Wzór VIII. (kamienieć)	65
CZĘŚĆ TRZECIA. Części mowy nieodmienne. Przysłówek	67
Spójnik	69
Przyimek	—
Wykrzyknik	70
CZĘŚĆ CZWARTA. Składnia. Zdanie pojedyncze	72
Określenia rzeczownika	74
Określenia czasownika i przymiotnika	76
Podział zdań co do treści	79
Składnia zgody. Podmiot Orzeczenie	80
Łącznik Przydawka	82
Zdanie złożone	83
Rodzaje zdań pobocznych	86
CZĘŚĆ PIĄTA. Pisownia. Samogłoski	89
Spółgłoski	90
Wyrazy obce	91
Wielkie litery	—
Rozdzielanie wyrazów	92
Znaki pisarskie. Przecinek	93
Średnik. Dwukropek. Kropka	94
Znak zapytania. Wykrzyknik. Myślnik	95
Kropki. Nawias. Cudzysłów. Łącznik	96

WSTĘP.

Zdanie.

Widzę ptaka, który leci w powietrzu, i myślę sobie: *ptak leci*.

Gdy mnie ktoś zapyta, o czem myślałem, wypowiem myśl moją słowami: Myślałem o tem, że *ptak leci*.

Myśl, wypowiedziana słowami, zowie się zdanie.

Uczeń pisze; siostra szyje; ojciec idzie; matka gotuje.

Rzeka płynie; kamień leży; drzewo kwitnie; ogień pali się.

Ojciec jest dobry; brat jest chory; cukier jest słodki; ściana jest biała; słowik jest ptakiem.

Kto	<i>pisze?</i>	<i>szyje?</i>	<i>idzie?</i>	<i>gotuje?</i>
	<i>uczeń,</i>	<i>siostra,</i>	<i>ojciec,</i>	<i>matka.</i>

Co	<i>płynie?</i>	<i>leży?</i>	<i>kwitnie?</i>	<i>pali się?</i>
	<i>rzeka,</i>	<i>kamień,</i>	<i>drzewo,</i>	<i>ogień.</i>

Kto	<i>jest</i>	<i>dobry?</i>	<i>chory?</i>
		<i>ojciec,</i>	<i>brat.</i>

Co	<i>jest</i>	<i>słodkie?</i>	<i>białe?</i>
		<i>cukier,</i>	<i>ściana.</i>

Co	<i>jest</i>	<i>ptakiem?</i>
		<i>słowik.</i>

Wyraz, oznaczający osobę lub rzecz, o której myślę i myśl moją wypowiadam, nazywa się podmiotem zdania.

O podmiocie mówimy, czem jest, jaki jest, co czyni lub co się z nim dzieje.

O podmiot pytamy się słowami: *kto? co?*

Podmiotem w powyższych zdaniach są słowa: *uczeń, siostra, ojciec, matka; rzeka, kamień, drzewo, ogień, ojciec, brat, cukier, ściana, słowik.*

Co czyni:	<i>uczeń?</i>	<i>siostra?</i>	<i>ojciec?</i>	<i>matka?</i>
	<i>pisze,</i>	<i>szyje,</i>	<i>idzie,</i>	<i>gotuje.</i>

Jaki jest:	<i>ojciec?</i>	<i>cukier?</i>	<i>brat?</i>
	<i>dobry,</i>	<i>słodki,</i>	<i>chory.</i>

Czem jest: *słowik?*
ptakiem.

Wyraz, oznaczający, co podmiot czyni, czem podmiot jest, jakim jest podmiot, co się z nim dzieje, nazywa się orzeczeniem.

Orzeczeniem w powyższych zdaniach są słowa: *pisze, szyje, idzie, gotuje; dobry, słodki, chory; ptakiem.*

Wiatr wieje. Słońce świeci. Źródło wytryska. Deszcz pada. Rolnik orze. Koń rży. —

Miód jest słodki. Trawa jest zielona. Uczeń jest pilny. Topola jest wysoka. —

Stolarz jest rzemieślnikiem. Kot jest zwierzęciem. Spichlerz jest budynkiem. —

Zdania, w których znajduje się tylko podmiot i orzeczenie, nazywają się zdania proste.

Ludzie wypowiadają myśli swoje zdaniami.

Zdania składają się ze słów czyli wyrazów.

CZEŚĆ PIERWSZA.

Głosownia czyli nauka o głoskach.

§ 1. Wyrazy składają się z głosek, n. p. *m-a-t-k-a*, *k-o-ń*.

Znak, który w piśmie oznacza jedną głoskę, nazywa się literą.

Głoski wymawiamy — litery piszemy.

Głoski słyszymy — litery widzimy.

Zbiór wszystkich liter zowie się abecadło czyli alfabet.

Niektóre głoski, n. p. *cz*, *dz*, *ch*, *dzi* (*dź*), wyrażamy w piśmie przez dwie a nawet trzy złączone z sobą litery; zawsze jednak tworzą one jedną całość i mają jedno tylko brzmienie. Tak n. p. słowo *czy* składa się z trzech liter a dwóch głosek; słowo *chodź* ma pięć liter a trzy głoski; *idzie* tak samo.

*W słowach *zamar-za*, *od-zywa*, *mier-zi*, i t. p. nie łączymy liter *r-z* i *d-z* na oznaczenie jednej tylko głoski, lecz wymawiamy osobno głoski *r* i *z*, *d* i *z*.

§ 2. Wszystkich głosek posiadamy w języku polskim 46. Są one następujące:

a, *ą*, *b*, *b(i)*, *c*, *cz*, *ć*, *d*, *dz*, *dź*, *dż*, *e*, *ę*, *f*, *f(i)*, *g*, *g(i)*, *h*, *ch*, *i*, *j*, *k*, *k(i)*, *l*, *ł*, *m*, *m(i)*, *n*, *ń*, *o*, *ó*, *p*, *p(i)*, *r*, *rz*, *s*, *sz*, *ś*, *t*, *u*, *w*, *w(i)*, *y*, *z*, *ź*, *ż*.

*Litery *b(i)*, *f(i)*, *g(i)*, *k(i)*, *m(i)*, *p(i)*, *w(i)* oznaczają takie *b*, *f*, *g*, *k*, *m*, *p*, *w*, które mamy w wyrazach *sobie*, *trafię*, *srogię*, *gładkie*, *mamie*, *chłopie*, *trawię*, a które wymawiamy łagodnie, miękko. Twardą wymowę tych liter słyszymy w takich słowach, jak *Sobek*, *trafem*, *srogo*; *mamę*, *trawę* i t. p.

Litera *i* jest więc obok *b*, *f*, *g*, *k* i t. d. tylko znakiem, że te litery należy wymawiać miękko, jest ona tu znakiem miękkości, jak kreska u góry w literach *ń*, *ć*, *ź* i t. d.

§ 3. Wszystkie głoski w języku polskim dzielą się na samogłoski i na spółgłoski.

Samogłoski są to takie głoski, do których wymówienia wystarcza samo wydobyć głos z piersi i większe lub mniejsze otworenie ust.

Do wymówienia ich nie potrzeba znaczniejszej pomocy żadnego narzędzia mownego, ani pomocy języka ani warg ani zębów.

Samogłoskami są n. p.: *a, o, ó, i* i t. d.

Spółgłoski wymawiamy, wydobywając głos z piersi i równocześnie używając poszczególnych narzędzi mowy, którymi są: krtan, podniebienie, zęby, język, wargi.

Spółgłoskami są n. p.: *b, c, s, z, dz* i t. d.

§ 4. Gdy wymawiamy poszczególne słowa, musimy raz, dwa, trzy albo więcej razy usta otworzyć.

Wymawiając n. p. wyraz *stół*, otwieramy usta raz tylko; wymawiając wyrazy: *pió-ro, ro-zum, o-dejść, po-dejść*, otwieramy usta dwa razy; wymawiając: *po-dwó-rze, cha-łu-pa, o-kro-pność*, trzy razy i t. p.

Jedna lub więcej głosek, które wymawiamy za jednym otwarciem ust, nazywają się zgłoską czyli sylabą.

I-gła, o-gro-dnik, nie-o-stro-żny, ko-le-ż.

Z powyższych przykładów widzimy, że samogłoska może sama tworzyć jedną zgłoskę.

Spółgłoska sama zgłoski tworzyć nie może; tworzy ją tylko, mając obok siebie jakąś samogłoskę.

Wyrazy składają się ze zgłosek czyli sylab.

I. Samogłoski.

§ 5. W języku polskim posiadamy dziewięć samogłosek: *a, e, i, o, ó, u, y, ą, ę*.

*Do niedawna oznaczano w druku i piśmie jeszcze dziesiątą samogłoskę *ě*, którą wymawiano w niektórych słowach podobnie

jak *i* n. p. *śnieg*, *śmiech*; w innych znowu wymawiano ją jak *y*, n. p. *grzech*, *sér*. Dzisiaj litery *é* nie używa się wcale.

Samogłoski dzielimy na:

1. nosowe i czyste;
2. pochylone (ó);
3. miękkie i twarde.

1. Samogłoski nosowe.

§ 6. Samogłoski nosowe mamy dwie: *e* i *a*. Nazywamy je tak dlatego, że, wymawiając je, wypuszczamy głos także przez otwory nosowe, zamiast, jak zwykle, tylko przez usta, n. p.: *imię*, *noszę*, *będa*, *z moją*.

2. Samogłoska pochylona.

§ 7. Pochyloną samogłoską jest *ó*, które w wymowie brzmi jak *u*: *stóg*, *poł*, *wójt*, *zabójczy*.

3. Samogłoski miękkie i twarde.

§ 8. Mówimy: *sokoły* a *lot sokoli*; *góra* — *na górze*; *drapać* — *drapię*.

Z powyższych przykładów widzimy, że spółgłoska twarda *ł* (*sokoły*) zmieniła się na *l* (*sokoli*), *r* zmieniło się na *rz*, *p* na *pi*.

Spółgłoski te zmieniły swoje brzmienie wtedy, gdy twarde *ł* (*sokoły*) stanęło przed samogłoską *i* (*sokoli*), gdy twarde *r* (*góra*) stanęło przed samogłoską *e* (*górze*), gdy twarde *p* (*drapać*) stanęło przed samogłoską *ę* (*drapię*).

Takie samogłoski, przed którymi spółgłoska twarda zmienia swe brzmienie czyli miękczy się, nazywają się samogłoskami miękkimi.

Miękką samogłoską jest *i*.

Twarde samogłoski są: *a*, *o*, *ó*, *u*, *y*.

Czasem twarde, czasem miękkie są: *e*, *ę*, *a*.

§ 9. *Sam, samym, dom, w domu, sól, kuć, dym, dać.*

W słowach tych widzimy samogłoski *a, o, ó, u, y, ą.*

Spółgłoski *s, d, k, m*, stojące przed temi samogłoskami, nie zmieniły w żadnem z tych słów swego brzmienia.

Takie samogłoski, przed któremi mogą stać wszystkie spółgłoski bez zmiany swego brzmienia, nazywają się samogłoski twarde.

II. Spółgłoski.

§ 10. W języku polskim mamy następujące spółgłoski: *b, b(i), c, cz, ć, d, dz, dź, dż, f, f(i), g, g(i), h, ch, j, k, k(i), l, ł, m, m(i), n, ń, p, p(i), r, rz, s, sz, ś, t, w, w(i), z, ź, ż.*

Wymawiając po kolei wszystkie te spółgłoski, możemy zauważyć, że wymówienie niektórych wymaga większego natężenia głosu od innych, że wypadają one z ust naszych z większą siłą, n. p.: *k, c, t, p* i t. d.

Takie spółgłoski nazywają się mocne.

Inne spółgłoski, które wymawiamy z większą łatwością — n. p.: *g, dz, d, w* i t. d. — nazywają się słabe.

Spółgłoski *r, ł, l, rz*, które najłatwiej z ust naszych wypływają, nazywają się płynne.

Samogłoski miękkie zmieniają, jak to już wiemy, brzmienie stojących przed nimi spółgłosek.

Spółgłoski, zmienione przez miękką samogłoskę, nazywają się miękkie. Tak n. p. w słowach *chłopie, drodze, sokoli, górze*, pochodzących od wyrazów *chłop, droga, sokół, góra*, spółgłoski *pi, dz, rz, ł* są spółgłoskami miękkimi, powstałymi z twardych *p, g, ł, r*.

*Czasem nie widzimy samogłoski miękkiej, która jest powodem zmiękczenia stojącej przed nią spółgłoski, n. p.: *huśtawka, snadźba, niańka, wojewódzki* (wojewoda) i t. p. Samogłoska miękka zaginęła w tych wyrazach.

Podobnie też nie widzimy samogłoski miękczącej, a nawet i samego zmiękczenia spółgłoski w niektórych wyrazach, zakończonych na *p, b, w, m*, n. p.: *drop, gołąb, chorągiew, ośm* i t. p.

Mówimy jednakże: *dropia*, *w dropiu*; *gołębia*, *w gołębiu*, *chorągwiami* i t. p., i możemy stąd poznać, że i w słowach: *drop*, *gołąb*, *chorągiew* musi być końcowe *p*, *b*, *w* — miękkie.

W dawnych czasach kreskowano nawet niekiedy te litery, jako miękkie, i pisano: *drop'*, *gołąb'*, *chorągiew'*, *krew'* i t. p.

**Przypatrzymy się słowom: *koń* — *konia*; *wieś* — *wiezie*; *nies* — *niesie*; *kość* — *kością*; *łódź* — *łodzie* i t. d.

Maćka (*Maciej*), *bańka* (*bania*), *pójdźcie* (*pójdzie*) i t. d.

Z przykładów tych widzimy, że na końcu wyrazu (n. p. *koń*) lub w środku przed spółgłoską (n. p. *bańka*) piszemy miękkie spółgłoski z kreską: *ć*, *dź*, *ś*, *ź*, *ń*. W środku wyrazu przed samogłoską kreska niknie, a pojawia się obok spółgłoski znak zmiękczenia *i* (n. p. *łodzie*): *ci*, *dzi*, *si*, *zi*, *ni*, *bi*, *pi*, *fi*, *wi*, *mi*, *gi*, *ki*.

To *i* nie jest samogłoską, lecz tylko znakiem zmiękczenia. Nie tworzy też ono osobnej zgłoski: *bę-dzie*, nie *bę-dzi-e*.

Spółgłoski dzielimy zatem na:

1. mocne — słabe — płynne.
2. twarde — miękkie.

1. Spółgłoski twarde.

§ 11. Spółgłoski twarde dzielą się, stosownie do narzędzi mownych, zapomocą których je wymawiamy, na następujące grupy:

	mocne	słabe	mocne	słabe
1. gardłowe	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>ch</i>	<i>h</i>
2. wargowe	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	<i>w</i>
3. zębowe	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>

Osobną grupę twardych tworzą spółgłoski płynne: *ł*, *r*, *m*, *n*, z których *m* i *n* nazywają się także nosowe.

*które tworzą to samo brzmienie zachowując
mimo to mocne z uderzeniem. —*

2. Spółgłoski miękkie.

§ 12. *Bór* — *w borze*, *anioł* — *anieli*; *chłop* — *o chłopie*, *grób* — *w grobie*, *szafa* — *w szafie*, *rów* — *w rowie*, *brama* — *w bramie*; *pan* — *o panie*.

Twarde spółgłoski płynne *r*, *ł*, twarde wargowe *p*, *b*, *f*, *w*, twarde nosowe *m*, *n*, miękcza się na *rz*, *l*, *p(i)*, *b(i)*, *f(i)*, *w(i)*, *m(i)*, *n(i)*, jeżeli stoją przed miękką samogłoską.

§ 13. 1) *Robak* — *robakiem*, *gołąbkowi* — *gołąbkciem*; *bróg* — *brogiem*; *wróg* — *wrogiem*;

2. *ręka* — *ręce*, *człowiek* — *człowiecze*; — *droga* — *drodze*, *Bóg* — *o Boże*; *mnich* — *mnisi*, *mucha* — *musze*; *Sapieha* — *Sapieże*.

1) Twarde gardłowe spółgłoski *k*, *g*, wymawiają się przed samogłoskami *e* i *i* miętko jako *k(i)*, *g(i)*.

2) Twarde gardłowe spółgłoski *k*, *g*, *ch*, *h*, stojące przed miękkimi samogłoskami, zmieniają się w pewnych warunkach zupełnie, mianowicie:

zamiast *k* pojawiają się miękkie *c* albo *cz*,
zamiast *g* pojawiają się miękkie *dz*, albo *ż*,
zamiast *ch* pojawiają się miękkie *ś* albo *sz*,
zamiast *h* pojawia się miękkie *ź*.

§ 14. *Kot* — *o kocie*, *powrót* — *wrócę*; *bieda* — *biedzie*, *nuda* — *nudzę*; *nos* — *na nosie*, *niosę* — *noszę*; *wóz* — *na wozie*, *wóz* — *wożę*.

Twarde zębowe spółgłoski zmieniają się w razie zmiękczenia, jak następuje:

t na miękkie *ć* (*ci*) albo *c*,
d na miękkie *ź* (*dzi*) albo *dz*,
s na miękkie *ś* (*si*) albo *sz*,
z na miękkie *ź* (*zi*) albo *ż*.

§ 15. Miękką spółgłoską podniebienną jest *j*.

Pochylone o (ó).

§ 16. 1) *Wójt* — *wójta* — *wójtem*, *brózda* — *brózdzy*, *czołno* — *czołnem*, *król* — *królowi*;

woły — *wół*, *noże* — *nóż*, *koło* — *kół*, *rowy* — *rów*.

Niektóre wyrazy mają *ó* zawsze, stale; niektóre mają czasem *o* (otwarte), a w pewnych razach zamiast niego pojawia się w nich *ó* (*o* pochylone).

2) *Wo-lu, wół, do-lu, dół, bo-lu, ból, ro-wu, rón, sto-gu, stóg, bo-ru, bór, bo-ju, bój, mo-rze, mórz; — ko-sa, kos, sie-ro-ta, sie-rot, stos, ktoś.*

Samogłoska *o* pochyla się i wymawia się jako *ó*, jeżeli znajduje się w zgłosce wyrazu, zakończonej na spółgłoskę, (zgłoska zamknięta), i jeżeli w tym razie stoi przed spółgłoskami *ł, l, r, rz, j*, albo przed jakąś spółgłoską słabą.

Przeciwnie w wyrazach *siero-ta, ko-sa, sie-rot, kos*, nie pochyla się *o*, ponieważ albo znajduje się w zgłoskach, zakończonych na samogłoskę (zgłoska otwarta), albo też stoi w zgłosce zamkniętej, ale przed spółgłoskami mocnymi, jak n. p. tutaj przed *s i t*.

Wyjątkowo mówi się przecież: *ró-ża, po-dwó-rze, dło-to, có-ra, Jó-zef, ogó-rek, kło-cić* i t. p., nie: *ro-ża, cora, Jozef* i t. d., *powrót, obrót* i t. d.

Nateżenie samogłoski *e*.

§ 17. *Ziele — ziola, na czele — czoło, pierścień — pierścioneł, gnieciesz — gniotę; strzelać — strzała, na świecie — świat, śledzić — ślad, w lesie — las.*

W wyrazach *ziele, na czele, pierścień, gnieciesz, strzelać, na świecie* i t. d., stoi samogłoska *e* przed miękkimi spółgłoskami *ł, ń, ć*. Gdy zamiast tych miękkich spółgłosek w wyrazach *zióło, czóło, pierścioneł, gniotę, świat* i t. d. pojawiły się twarde *ł, n, t*, to wtenczas i *e* zmieniło się na *o* lub *a*.

Zmiana samogłoski *e* przed twardymi spółgłoskami na *o* lub *a* nazywa się nateżeniem brzmienia.

* Mów zawsze: *niosę, biorę, pioreę, wiodę, wiozę, gniotę* i t. d., nie *niesę, bierę, pierę, wiedę, wiezę, gniotę* i t. d., bo *s, r, d, z, t* są twarde spółgłoski, brzmienie *e* musi się zatem przed nimi nateżyc na *o*.

CZEŚĆ DRUGA.

Nauka odmiany wyrazów.

§ 18. *Jastrząb lata wysoko i dosyć szybko. Dziób jego jest krzywy, jak również krzywe i bardzo ostre pazury. Jastrząb, obaczynszy daleko skowronka albo jaką inną małą ptaszynę, spada jak kamień, chwytając ją pazurami, odnosi gdzieś dalej, i zjada swoją ofiarę. Rzadko kiedy można obaczyć, żeby jastrząb zostawił pióra i kostki; i to widocznie pożera.*

Ustęp powyższy składa się z rozmaitych wyrazów. Każdy z tych wyrazów brzmi inaczej i każdy inne ma znaczenie.

Mowa polska, jak i każda inna, składa się z różnorodnych wyrazów, które zowią się częściami mowy.

W języku polskim rozróżniamy następujących dziewięć części mowy:

1. rzeczowniki,
2. zaimki,
3. przymiotniki,
4. liczebniki,
5. czasowniki czyli słowa,
6. przysłówki,
7. przymyki,
8. spójniki,
9. wykrzykniki.

Każdy wyraz jest jakąś częścią mowy.

I. Rzeczownik.

Podział rzeczowników. Rodzaje, liczby, przypadki.

§ 19. Słowa: *Piotr, kot, grób, Mickiewicz, kamień, słoń, głos* i t. d. wyrażają imię jakiejś osoby, zwierzęcia lub rzeczy.

Części mowy, które są imionami osób, zwierząt lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami.

Rzeczowniki: *Piotr, Mickiewicz, kot, słoń, człowiek, brat* i t. d. są imionami istot żyjących.

Rzeczowniki, które są imionami istot żyjących, nazywają się rzeczowniki żywotne.

Kamień, grób, stół, pióro, dom, rów i t. d. są rzeczowniki nieżywotne.

Takie rzeczy, jak: *dom, drzewo, dym, światło, papier, kwas, głos* i t. p., poznajemy jednym z naszych zmysłów.

Rzeczowniki, oznaczające takie przedmioty, które poznajemy zapomocą jednego z naszych zmysłów, nazywają się zmysłowe.

Takich rzeczy, jak: *cnota, oszczędność, dzielność, dobroć, złość* i t. p., nie możemy poznać zapomocą żadnego z naszych zmysłów, możemy je tylko w myśli sobie wyobrazić.

Rzeczowniki, oznaczające takie przedmioty, które tylko w myśli sobie wyobrażamy, nazywają się umysłowe.

Rzeczowniki: *Stanisław, Karol, Szajnocha, Lwów, Wiedeń, Galicya, Włochy, Wisła, Dunaj, Sycylia, Malta* i t. d., są nazwami osób, miast, krajów, rzek, wysp, gór i t. p. i nazywają się imiona własne.

Mickiewicz był poetą; Jan jest stolarzem; Adam był pierwszym człowiekiem; Wisła jest rzeką; Galicya jest krajem. Rzeczowniki: *poeta, stolarz, człowiek, rzeka, kraj* — oznaczają, do jakiego stanu, zawodu jaka osoba lub do jakiego gatunku jakaś rzecz należy. Takie rzeczowniki nazywają się imiona pospolite.

Żołnierz, szlachcic, grosz, brzoza, oznaczają nazwę jednej tylko osoby lub rzeczy, są to więc rzeczowniki jednostkowe.

Rzeczowniki: *wojsko, szlachta, zboże, naród, nabiał, bielizna, liście, nasienie* i t. d. oznaczają zbiór rzeczy lub osób, dlatego nazywają się rzeczowniki zbiorowe.

Rzeczowniki dzielą się zatem na:

1. żywotne i nieżywotne;
2. zmysłowe i umysłowe;
3. imiona własne i imiona pospolite;
4. jednostkowe i zbiorowe.

§ 20. Mówimy: *ten człowiek, ten koń, ten stół; ta pani, ta jaskółka, ta książka; to dziecko, to źrebię, to zwierciadło*. Widzimy z tego, że osoby, zwierzęta i rzeczy różnią się między sobą pod względem rodzaju.

Mamy trzy rodzaje osób, zwierząt i rzeczy, a więc mamy i trzy rodzaje rzeczowników: męski *ten człowiek, ten koń, ten stół, ten dziób, ten wóz, ten snop*; żeński *ta pani, ta jaskółka, ta ławka, ta tablica, ta książka*; nijaki *to dziecko, to źrebię, to zwierciadło, to dzieło, to pole*.

Rodzaj rzeczowników poznajemy ze znaczenia ich albo z zakończenia.

Rodzaju męskiego są: *rycerz, pan, ksiądz, wilk, pies, koń; anioł, duch, Bóg; sędzia, sknera, niedołęga; liść, but, mróz* i t. d.

Rodzaju męskiego ze znaczenia są imiona mężczyzn, zwierząt samców i takich istot, które sobie wystawiamy w postaci albo z przymiotami męczyzn.

Rodzaju męskiego z zakończenia są wszystkie rzeczowniki, zakończone na spółgłoskę twardą, i niektóre, zakończone na spółgłoskę miękką.

§ 21. Rodzaju żeńskiego są: *Marya, pani, matka; mysz, kotka, geś; gwiazda, dusza, praca; kość, złość, gęstość* i t. d.

Rodzaju żeńskiego ze znaczenia są imiona kobiet, zwierząt samic i takich istot lub rzeczy, które sobie wyobrażamy w postaci kobiet lub z własnościami żeńskimi.

Rodzaju żeńskiego z zakończenia jest większa część rzeczowników, zakończonych na spółgłoskę miękką, nadto na *a, i*.

§ 22. Rodzaju nijakiego są: *dziecię, niemowlę; źrebię, kurczę, ciełe; ciemie, plemię; dzieło, kropidło, pole* i t. d.

Rzeczowniki, wyrażające jakąś istotę niedoroślą, nierozwiniętą, niedawno narodzoną, są ze znaczenia rodzaju nijakiego.

Z zakończenia są rodzaju nijakiego wszystkie rzeczowniki pospolite, kończące się na samogłoskę *o, e* lub *ę*.

§ 23. Mówimy: *nasz ojciec, nasi ojcowie; jedno jabłko, cztery jabłka; biała mysz, trzy białe myszy* i t. d. Rozróżniamy więc w rzeczownikach i liczbę, t. j. ilość osób lub rzeczy.

W języku polskim mamy dwie liczby: pojedynczą i mnogą.

§ 24. *Pan idzie; dałem pan-u; spotkałem pan-a; jechałem z pan-em* i t. p. — *Skala stoi; odtłukłem kawał skały*;

siedzę na skal-e i t. p. Rzeczowniki *pan* i *skała* zmienialiśmy tu rozmaicie, aby wyrazić, w jakim położeniu znajdował się *pan* lub *skała*, co się z nimi działo.

Zmiany rzeczowników, które oznaczają rozmaite położenie osób lub rzeczy, nazywają się przypadkami.

§ 25. Z powyższych przykładów widzimy, że w rozmaitych zmianach czyli przypadkach rzeczowników: *pan* i *skała*, pozostała pewna część tych wyrazów niezmienioną, a mianowicie: *pan-* i *skat-* (*pan-a*, *pan-u*, *pan-em*; *skat-a*, *skat-y*, *skat-e*).

Ta część wyrazu, która podczas odmiany jego nigdy całkowicie się nie zmienia, nazywa się źródłosłowem albo tematem wyrazu.

Pan- i *skat-* są źródłosłowami czyli tematami rzeczowników *pan* i *skała*.

§ 26. W przytoczonych powyżej przypadkach rzeczowników *pan* i *skała* widzimy, że każdy z tych przypadków składa się z dwóch części: z tematu i z rozmaitych samogłosek lub zgłosek, dodawanych do tematu (*a*, *e*, *u*, *y*, *em*).

Samogłoski lub zgłoski, które w rozmaitych przypadkach dodajemy do tematu, nazywają się końcówkami przypadków.

§ 27. Przypadków mamy w języku polskim siedm, jako to:

Przypadek Iszy na pytanie *kto?* *co?*

„ IIgi „ „ *kogo?* *czyj?* *-a?* *-e?* *czego?*

„ IIIci „ „ *komu?* *czemu?*

„ IVty „ „ *kogo?* *co?*

„ Vty — — —

„ VIty „ „ *kim?* *czem?*

„ VIImy „ „ *w kim?* *w czym?*

§ 28. Rzeczowniki są zatem rodzaju męskiego, żeńskiego lub nijakiego i odmieniają się przez przypadki i liczby.

Oprócz rzeczowników są jeszcze inne części mowy, odmieniające się przez rodzaje, liczby i przypadki, n. p. *dobry*, *dobra*, *dobrze*; *moi*, *moje*; *drudzy*, *drugie* i t. p.

Części mowy, odmieniające się przez rodzaje, liczby i przypadki, nazywamy wszystkie razem imionami.

Imionami są: rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki.

Odmiana rzeczowników.

§ 29. Odmian rzeczowników w języku polskim jest pięć.

Po zakończeniu Igo przypadku liczby pojed. i po rodzaju rzeczownika poznajemy, do której odmiany on należy.

Odmiana pierwsza.

§ 30. Podług pierwszej odmiany odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę — n. p. *stół*, *koń*, *anioł* — dalej imiona męskie zdrobniałe, zakończone na *o*, n. p. *Tadzio*, *Stefcio*, *Józio*, *wujcio*, *ojcunio* i t. p.

Wzór pierwszy.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto?</i> <i>co?</i>	Anioł Bez	<i>Anioł-owie</i> <i>Anioł-i</i> <i>Anioł-y</i> <i>Bz-y</i> } forma osobowa } forma rzeczowa
II.	<i>Czyj?</i> <i>-a?</i> <i>-e?</i>	Anio- <i>ła</i> Bz- <i>u</i>	<i>Anioł-ów</i> <i>Bz-ów</i>
III.	<i>Komu?</i> <i>czemu?</i>	Anioł- <i>owi</i> Bz- <i>u</i>	<i>Anioł-om</i> <i>Bz-om</i>
IV.	<i>Kogo?</i> <i>co?</i>	Anioł- <i>a</i> Bez	<i>Anioł-ów</i> <i>Anioł-y</i> <i>Bz-y</i> } forma osobowa } forma rzeczowa
V.	—	Aniel- <i>e</i> Bzi- <i>e</i>	<i>Anioł-owie</i> <i>Aniel-i</i> <i>Anioł-y</i> <i>Bz-y</i> } forma osobowa } forma rzeczowa
VI.	<i>Kim?</i> <i>czem?</i>	Anioł- <i>em</i> Bz- <i>em</i>	<i>Anioł-ami</i> <i>Bz-ami</i>
VII.	<i>W kim?</i> <i>w czym?</i>	(w) Aniel- <i>e</i> (w) Bzi- <i>e</i>	(w) <i>Anioł-ach</i> (w) <i>Bz-ach</i>

Podług pierwszego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę twardą, n. p.: *stół*, *pan*, *kościół*, *chłop*, *ogród*, *lis*, *plot*, *dąb*, *zapał*, *kos*, *wół*, *orzeł*, *len*, *szew* i t. d. Wyróżniają się tylko cokolwiek te, które są zakończone na spółgłoskę twardą gardłową.

Wzór drugi.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Koń Kraj	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Koni- <i>a</i> Kraj- <i>u</i>	Kon- <i>i</i> Kraj- <i>ów</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Koni- <i>owi</i> Kraj- <i>owi</i>	Koni- <i>om</i> Kraj- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Koni- <i>a</i> Kraj	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
V	—	Koni- <i>u</i> Kraj- <i>u</i>	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Koni- <i>em</i> Kraj- <i>em</i>	Koń- <i>mi</i> Kraj- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Koni- <i>u</i> (w) Kraj- <i>u</i>	(w) Koni- <i>ach</i> (w) Kraj- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na miękką spółgłoskę, n. p.: *wódz, król, uczeń, pisarz, liść, kraj, dziedzic, cesarz, panicz, drop, gołąb, olów*, i zdrobniałe: *Jasio, Kazio, Stasio* i t. p. (*Przyjaciel* ma w licz. mnogiej *przyjaciele, przyjaciół, przyjaciółmi*).

Wzór dodatkowy pierwszy.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Kruk Mech	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Kruk- <i>a</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>ów</i> Mech- <i>ów</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Kruk- <i>owi</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>om</i> Mech- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Kruk- <i>a</i> Mech	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
V	—	Kruk- <i>u</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Kruki- <i>em</i> Mech- <i>em</i>	Kruk- <i>ami</i> Mech- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Kruk- <i>u</i> (w) Mech- <i>u</i>	(w) Kruk- <i>ach</i> (w) Mech- <i>ach</i>

Podług pierwszego wzoru dodatkowego odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na gardłową spółgłoskę, n. p.: *wróg, robak, kozak, chłopak, róg, krzak, Wojciech, druk, smak, synek, brak, duch, grzech, miech, strach; człowiek* ma w Vtym przyp. *człowiecze*; *Bóg* ma w Vtym przyp. *Boże*!

Wyjątkowo odmienia się podług tego wzoru w liczbie pojed. także *syn*; ale VIImy przyp. liczby pojed. brzmi także *w synie*.

Wzór dodatkowy drugi.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Chłopiec	Chłopc- <i>y</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Chłopc- <i>a</i>	Chłopc- <i>ów</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Chłopc- <i>u</i> (Kupc- <i>owi</i>)	Chłopc- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Chłopc- <i>a</i>	Chłopc- <i>ów</i>
V.	—	Chłopc- <i>e</i>	Chłopc- <i>y</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Chłopc- <i>em</i>	Chłopc- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Chłopc- <i>u</i>	(w) Chłopc- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru dodatkowego odmieniają się rzeczowniki męskie żywotne, zakończone na *ec*, n. p.: *kupiec, szewc, głupiec, młodzieniec; padalec, jastrzębiec, krogulec, tasieniec*. Nieżywotne na *ec* nie różnią się niczem od głównego wzoru drugiego: *jałowiec* — Vty przyp. liczby pojed. *jałowcu!*, *kopiec* — *kopcu!*, *wieniec* — *wieńcu!*, *piec* — *piecu!* *Ojciec, ojca, ojcu* i t. d., *ojcowie, ojców* i t. d.

Wyjątkowo odmienia się podług tego wzoru także *ksiądz*, Vty przyp. liczby pojed. *księżu!* Licz. mn. nieprawidłowa: *księża, księży* i t. d.

Uwagi.

§ 31. W przyp. IIgim licz. poj. mamy: *czyj? -a? -e?* *aniola, konia, pana; stołu, głogu, drobiu*.

Niektóre rzeczowniki w tej odmianie mają w IIgim przyp. licz. pojed. zakończenie *a*, niektóre zakończenie *u*.

§ 32. W IIIcim przypadku licz. poj. mówi się — komu? czemu?: *aniołowi, koniowi, stołowi; psu, lwu, panu*.

Zakończenie w III. przypadku licz. poj. jest u jednych rzeczowników *owi*, u drugich *u*.

§ 33. W IVtym przypadku licz. poj. mówi się — kogo? co?: *aniola, konia, pana, człowieka, psa; — kogo? co?: stół, dom, liść, kościół, las, płot*.

Rzeczowniki męskie żywotne mają IVty przyp. licz. poj. równy IIgiemu, nieżywotne równy Iszemu przypadkowi.

§ 34. W Vtym przypadku licz. poj. mówi się: *o piękny aniele, o panie, bracie, wole; o dobry koniu, wodzu, chrząszczu, dziedzicu; o zły chłopcze, szewcze, padalcze; o piecu, jałowcu, palcu; o synu!*

Zakończenie Vtego przyp. licz. poj. jest *e* albo *u*.

§ 35. W VIltym przypadku licz. poj. mówi się — w kim? w czym?: *w stole, w aniele; w bracie, w lesie; w domu; w koniu, w gaju; w rogu; w końcu*.

VII. przypadek licz. pojed. kończy się na *e* albo na *u*.

§ 36. W Iszym przyp. licz. mnog. mówimy: ci *aniołowie* lub *anieli*; owi *chłopi*, tamci *panowie*, sami *goście*, ci *kupcy*, *chłopcy*; te *konie*, owe *chłopy*, owe *Włochy*, tamte *pany*, same *doktory*.

*Mówimy: ci *anieli*, ci *chłopi*, ale ci *kupcy*, ci *chłopcy*, nie *kupci*, *chłopci*; widzimy więc, że czasem zamiast samogłoski *i* stoi samogłoska *y*.

Z powyższych przykładów widzimy, że niektóre rzeczowniki tej odmiany możemy w Iszym przyp. licz. mn. połączyć ze słówkami: *ci, owi, sami, tamci*, inne znowu łączą się ze słówkami: *te, owe, same, tamte*.

Ze słówkami: *ci, owi, sami, tamci* łączą się tylko rzeczowniki, oznaczające osoby, czyli osobowe; dlatego takie formy Iszego przyp. licz. mn. jak: *aniołowie, anieli, chłopci, panowie* i t. d., nazywamy formą osobową.

Formą rzeczową Iego przyp. liczby mnog. są słowa: (te, same) *chłopy, pany, Włochy, doktory, konie, liście, ptaki*,

parobki. Nazwiska zwierząt i rzeczy mają tylko formę rzeczową. (Rzadkie wyjątki: *wilcy, ptaszkowie*).

*Mówimy: te *stoły*, te *domy*, ale te *parobki*, te *ptaki*, nie *parobky, ptaky*; widzimy więc znowu, że czasem zamiast samogłoski *y* stoi samogłoska *i*.

Iszy przypadek liczb. mn. rzeczowników osobowych ma rozmaite zakończenia. Rzeczowniki osobowe mają albo formę osobową albo rzeczową.

Mówi się zawsze: *koszta, grunta, kursa*, nie: *koszty, grunty, kursy*. Mówi się: *urzędy, okręty, kłopoty*, nie: *urzęda, okręta, kłopotu*.

Brat ma w I. przyp. liczb. mn. *bracia; ksiądz, księża; człowiek, ludzie; rok, lata*.

§ 37. W IVtym przyp. liczb. mn. mówimy — kogo? co?: *aniołów, panów, wójtów*; — kogo? co?: *konie, liście, stoły, gościńce*.

Osobowe rzeczowniki *anioł, pan wójt* mają IVty przyp. liczby mn. równy IIemu przyp. liczby mn. (kogo? co? *panów, wójtów, aniołów* i kogo? czego? *panów, wójtów, aniołów*). Nieosobowe rzeczowniki, t. j. oznaczające imiona zwierząt i rzeczy, mają IVty przyp. liczby mn. taki sam jak Iszy przyp. liczby mn. (kogo? co? *konie, liście, stoły* i kto? co? *konie, liście, stoły*).

Odmiana druga.

§ 38. Według drugiej odmiany odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w Iym przyp. liczb. poj. na *o* lub *e*.

Wzór pierwszy.

Przyp.	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Dziel- <i>a</i>	Dziel
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Dziel- <i>u</i>	Dziel- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
V.	—	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Dziel- <i>em</i>	Dziel- <i>ami</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) Dziel- <i>e</i>	(w) Dziel- <i>ach</i>

Podług pierwszego wzoru odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *o*: *czoto*, *drzewo*, *miasto*, *sioto*, *okno*, *udo*, *koto*; *ucho* (licz. mn. *uszy* — *uszu*), *oko* (licz. mn. *oczy* — *oczu*) i t. d.

Wzór drugi.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Pol- <i>a</i>	Pól
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Pol- <i>u</i>	Pol- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
V.	—	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Pol- <i>em</i>	Pol- <i>ami</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) Pol- <i>u</i>	(w) Pol- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *e*: *wesele*, *sumienie*, *pokolenie*, *słońce*, *jaje* (nie *jajo*) i t. d.

Uwagi.

§ 39. W przyp. IIIeim licz. poj. mamy: *dziełu*, *połu*, a więc tylko zakończenie *u*. Nie mówi się nigdy: *pokoleniowi*, *sumienioni*, tylko *pokoleniu*, *sumieniu*.

§ 40. Przyp. IIgi licz. mn. kończy się zwykle na ostatnią spółgłoskę źródłosłowu; osobnej końcówki nie przybiera: *dział*, *pól*, *miast* i t. d.

Niektóre rzeczowniki, jak: *narzędzie*, *nozdrze*, *bezprawie*, *przysłowie*, mają w IIgim przyp. licz. mn. *i* albo *y*: *narzędzi*, *nozdrzy*, *bezprawi*, *przysłowi*.

Które przypadki w powyższych wzorach są sobie równe?

Odmiana rzeczowników obcych.

§ 41. Posiadamy w języku polskim kilka rzeczowników obcych rodzaju nijakiego, zapożyczonych z języka łacińskiego albo greckiego, jak n. p. *kollegium*, *gimnazjum*, *liceum*. Rzeczowniki te nie odmieniają się wcale w liczbie poj.; w liczbie mn. zaś mają w przyp. Iszym zakończenie *a*, w przyp. IIgim *ów*, w dalszych przypadkach odmieniają się prawidłowo, jak *dzieło* albo *pole*.

Wzór odmiany rzeczowników obcych rodzaju nijakiego zakończonych na — *um*.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	To pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum</i>	Te pierwsze, polskie <i>gimnazy-a, lice-a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Tego pierwszego, polskiego <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Tych pierwszych, polskich <i>gimnazy-ów, lice-ów</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Temu pierwszemu, polskiemu <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Tym pierwszym, polskim <i>gimnazy-om, lice-om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	To pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum</i>	Te pierwsze, polskie <i>gimnazy-a, lice-a</i>
V.	—	Pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum!</i>	Pierwsze, polskie <i>gimnazy-a, lice-a!</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Tem pierwszym, polskim <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Temi pierwszymi, polskimi <i>gimnazy-ami,</i> <i>lice-ami</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	(W) tem pierwszym, polskim <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	(W) tych pierwszych, polskich <i>gimnazy-ach,</i> <i>lice-ach,</i>

Odmiana trzecia.

§ 42. Podług trzeciej odmiany odmieniają się rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w przyp. Iszym liczby poj. na *a* albo *i*. Należą tu również (ale tylko w liczbie poj.) męskie rzeczowniki, zakończone na *a*, n. p. *kaznodzieja*, *poeta*, *sługa*, *wojewoda*, a wreszcie męskie nazwiska rodzinne na *o*, jak *Fredro*, *Chodźko*, *Tarło*.

Wzór pierwszy.

Przyp.	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Ryb- <i>a</i> Fredr- <i>o</i>	Ryb- <i>y</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Ryb- <i>y</i> Fredr- <i>y</i>	Ryb
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Rybi- <i>e</i> Fredrz- <i>e</i>	Ryb- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Ryb- <i>ę</i> Fredr- <i>ę</i>	Ryb- <i>y</i>
V.	—	Ryb- <i>o</i> Fredr- <i>o</i>	Ryb- <i>y</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Ryb- <i>a</i> Fredr- <i>a</i>	Ryb- <i>ami</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) Rybi- <i>e</i> (we) Fredrz- <i>e</i>	(w) Ryb- <i>ach</i>

Podług wzoru pierwszego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, mające przed końcówką *a* spółgłoskę twardą: *siostra*, *matka*, *chata*, *starościna*, *książka*, *ławka*, *woda*, *maszyna*, *królowna*, *Lindówna* i t. d. Odmieniają się też podług tego wzoru niektóre rzeczowniki męskie, jak: *starosta* (tylko w licz. pojed.), *poeta* (tylko w licz. pojed.), *Jagiello* (tylko w licz. pojed.) i t. p., zawsze tylko w liczbie pojedynczej. *Ręka* odmienia się w licz. mn. po części nieprawidłowo: *ręce*, *rąk*, *rękom*, *ręce*, *rękami* (*rękoma*), *w rękach* (*w rękę*).

Wzór drugi.

Przyp.	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Bani- <i>a</i> Burz- <i>a</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Ban- <i>i</i> Burz- <i>y</i>	Bań Burz
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Ban- <i>i</i> Burz- <i>y</i>	Bani- <i>om</i> Burz- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
V.	—	Bani- <i>o</i> Burz- <i>o</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Bani- <i>a</i> Burz- <i>a</i>	Bani- <i>ami</i> Burz- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Ban- <i>i</i> (w) Burz- <i>y</i>	(w) Bani- <i>ach</i> (w) Burz- <i>ach</i>

Podług wzoru drugiego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, mające przed końcówką *a* miękką spółgłoskę, jak n. p. *kania*, *ziemia*; następnie rzeczowniki, przyjęte z języków obcych, zakończone na *ya* lub *ia* n. p. *religia*, *lekcya* i t. d. Te mają w IIgim przyp. licz. mn.: *tych religii*, *lekcyi*, *poezyi*. Odmieniają się też podług tego wzoru rzeczowniki męskie, mające również przed końcówką *a* miękką spółgłoskę, jak n. p. *kaznodzieja*, *cieśla*, *monca* i t. p., ale tylko w liczbie pojedynczej.

Wzór trzeci.

Przyp.	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Pan- <i>i</i>	Pani- <i>e</i>
II.	<i>Czyj? -a? e?</i>	Pan- <i>i</i>	Pań
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Pan- <i>i</i>	Pani- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Pani- <i>a</i>	Pani- <i>e</i>
V.	—	Pan- <i>i</i>	Pani- <i>e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Pani- <i>a</i>	Pani- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Pan- <i>i</i>	(w) Pani- <i>ach</i>

Podług wzoru trzeciego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, zakończone na *i*: *mistrzynie, gospodyni, ksieni, władczynie* i t. p.

Uwagi.

§ 43. Rzeczowniki męskie, jak *starosta, Jagiello, Fredro, kaznodzieja, cieśla, mowca* i t. d., które tylko w liczbie pojed. należą do tej odmiany, odmieniają się w liczbie mnogiej prawidłowo podług odmiany pierwszej. Mówimy bowiem w liczbie mnogiej: *starostowie, starostów, starostom; mowcy, mowców, mowcom; cieśle, cieśli, cieślom* — podobnie jak: *aniołowie, aniołów, aniołom; chłopcy, chłopców, chłopcom; liście, liści, liściom*.

§ 44. W IVtym przyp. liczby pojed. rzeczowniki żeńskie zakończone na *i*, mają końcówkę *ą*: *panią, gospodynią, ksienią, mistrzynią*.

Odmiana czwarta.

§ 45. Podług odmiany czwartej odmieniają się rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w Iszym przypadku liczby pojed. na spółgłoskę miękką, n. p.: *miłość, kość, rzecz, twarz, krew, żagiew, chorągiew*, (liczba mnoga: *żagwi-e, chorągwi-e*) i t. d.

Wzór pierwszy.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Kość Mysz	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>	Kości- <i>om</i> Mysz- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Kość Mysz	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>
V.	—	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Kości- <i>ą</i> Mysz- <i>ą</i>	Kość- <i>mi</i> Mysz- <i>ami</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Kość- <i>i</i> (w) Mysz- <i>y</i>	(w) Kości- <i>ach</i> (w) Mysz- <i>ach</i>

Podług wzoru pierwszego odmieniają się: *miłość, rzecz, noc, moc, przepaść, krew, własność* i t. p.

Wzór drugi.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Twarz Cerkiew	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>om</i> Cerkwi- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Twarz Cerkiew	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
V.	—	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Twarz- <i>a</i> Cerkwi- <i>a</i>	Twarz- <i>ami</i> Cerkwi- <i>ami</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) Twarz- <i>y</i> (w) Cerkw- <i>i</i>	(w) Twarz- <i>ach</i> (w) Cerkwi- <i>ach</i>

Podług wzoru drugiego odmieniają się: *chorągiew, żagiew, macierz, odzież, straż, kieszeń, krtan, pościel, kąpiel, słodycz, zdobycz* i t. p.

Uwagi.

§ 46. Przypadek Iszy, IVty i Vty licz. mnogiej kończy się we wzorze pierwszym tej odmiany na *i*, n. p. *kość-i, brw-i, przepaść-i* i t. p.

Ponieważ jednak nie możemy powiedzieć: *noc-i, mysz-i*, lecz mówimy: *noc-y, mysz-y*, widzimy więc stąd, że i w tej odmianie samogłoskę *i* może czasem zastąpić samogłoska *y*. (Porównaj § 36).

§ 47. Przypadek Iszy, IVty i Vty licz. mnogiej w drugim wzorze kończy się na *e*, n. p.: *straże, topole, odzież-e* i t. p.

§ 48. Przypadek VIty licz. mnogiej kończy się w tej odmianie na *ami*, n. p. *cerkwi-ami, rzeczami, myszami, nocami* i t. p. Wyjątkowo *kość* i *ość* mają: *kość-mi, ość-mi*.

Odmiana piąta.

§ 49. Podług odmiany piątej odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *ę*.

Wzór.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I.	<i>Kto? co?</i>	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Żrebięci- <i>a</i> Imieni- <i>a</i>	Żrebiąt Imion
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Żrebięci- <i>u</i> Imieni- <i>u</i>	Żrebięt- <i>om</i> Imion- <i>om</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
V.	—	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Żrebięci- <i>em</i> Imieni- <i>em</i>	Żrebięt- <i>ami</i> Imion- <i>ami</i>
VII.	<i>Wkim? w czem?</i>	(w) Żrebięci- <i>u</i> (w) Imieni- <i>u</i>	(w) Żrebięt- <i>ach</i> (w) Imion- <i>ach</i>

Podług tego wzoru odmieniają się: *cielę, jagnię, znamię, brzemię* i t. p. Wyraz *książę*, niegdyś nijaki, dziś męski.

Uwagi.

§ 50. 1. Zamiast *książęcia, książęciu, książęciem* mówimy: *księcia, księciu, księciem*.

2. *Dziecię* ma w liczbie mnogiej *dzieci*, przyp. IIgi *dzieci*, IIIci *dzieciom* i t. d.

3. W IIIcim przyp. licz. pojed. nie należy mówić: *imieniovi*, *plemieniovi*, lecz: *imieniu, plemieniu*.

II. Zaimek.

§ 51. *Jan pisze*. Wskazując na niego, mogę powiedzieć: *on pisze*.

Karol, mówiąc o sobie, że idzie, nie powie: *Karol idzie* — lecz: *ja idę*.

Z tego widzimy, że zamiast imion: *Jan, Karol* i t. p. możemy używać wyrazów: *on, ja*.

Takie części mowy, jak: *ja, ty, on, tamten, ów* i t. d., których używamy zamiast imienia, nazywają się zaimkami.

Podział zaimków.

§ 52. I. Zaimki osobiste.

Uczeń nazywa się Stanisław. Mówiąc o sobie, nie powie *on: Stanisław piszę, idę, bawię się*, lecz *ja piszę, ja idę, ja bawię się*.

Mówiąc do tego ucznia, nie będziemy wciąż nazywali go po imieniu: *Stanisławie, będziesz pisał; Stanisławie, uważaj; Stanisławie, bądź pilnym* — lecz możemy też powiedzieć: *ty będziesz pisał, ty uważaj, ty bądź pilnym*.

Podobnie zamiast: *Karol i Józef idziemy*, mówimy: *my idziemy, my otrzymamy nagrodę* i t. p. Zamiast: *Tadeuszu i Maryo, pojedziecie*, mówimy: *wy pojedziecie, wy napiszecie list* i t. p.

Zaimki *ja, ty, my, wy*, których używamy zamiast imienia osoby, która mówi, albo do której się mówi, nazywają się zaimki osobiste.

II. Zaimki zwrotne.

Czasowniki: *myję się, wziąłem sobie, on nie szanuje sam siebie* i t. p. oznaczają, że czynność jakaś (n. p. *mycie się*) wychodzi ode mnie, z rąk moich, i znowu na *moją* osobę przechodzi, zwraca się (*ja myję swoją osobę* czyli *się*).

Zaimki *siebie, sobie, się* oznaczają, że czynność osoby działającej nie przechodzi na żadną inną osobę ani rzecz, tylko zwraca się na nią samą; zaimki te nazywają się zwrotne.

*Mówimy: *ja myję się; ty myjesz się, wy myjecie się, bracia, siostry myją się*. Z tego widzimy, że zaimek zwrotny nie zmienia się bez względu na to, czy idzie o osobę pierwszą, drugą czy trzecią, liczby pojedynczej lub mnogiej, rodzaju męskiego czy jakiegokolwiek innego.

(Niemcy przeciwnie stosują zaimki zwrotne do osób i liczb: *ich lobe mich, du lobst dich, ihr lobt euch* i t. d.).

III. Zaimki dzierżawcze — *mój, twój, swój; jego, jej, jego; nasz, wasz, ich* — wyrażają na pytanie czyj? — czyja? — czyje?, w czyjem posiadaniu, czyją własnością jest rzecz, o której mowa.

IV. Zaimki wskazujące używają się zamiast imienia osoby lub rzeczy, na którą wskazujemy, o której mowa. Są one następujące: *on, ona, ono; jego, jej, jego; ów, ona, owo; ten, ta, to; sam, sama, samo; ten sam, ta sama, to samo; ten-że, ta-że, to-że; takowy, takowa, takowe; taki, taka, takie*.

V. Zaimki pytające, którymi pytamy się o osoby lub rzeczy, są następujące: *Kto? co?, któż? cóż? który? która? które?, jaki? jaka? jakie?, czyj? czyja? czyje?*

VI. Zaimki względne.

Bardzo piękny jest dom, w którym mieszkamy.

Zaimek *który* odnosi się do wyrazu *dom*, znajdującego się w poprzednim zdaniu. Zapomocą zaimka *który* wprowadzamy określenie bliższe wyrazu *dom*: *co za dom jest piękny? ten właśnie dom, w którym mieszkamy*.

Nic nie ma ten, kto wszystko stracił.

Zapomocą zaimka *kto* określamy bliżej stojący w poprzednim zdaniu wyraz *ten*. *Kto nie ma nic? ten właśnie, kto wszystko stracił*.

Przepadło to, co utonęło.

Zaimki, wprowadzające jakieś nowe określenie, jakiś nowy wzgląd na osobę lub rzecz, o której już poprzednio była mowa, nazywają się zaimki względne.

Zaimki względne są następujące: *który, która, które* (nie *któren!*); *jaki, jaka, jakie; kto, co*.

VII. Zaimki nieokreślne czyli nieoznaczone.

Był tu któryś z twoich przyjaciół i zabrał jakąś książkę.

Który przyjaciel był? — Nie wiem dokładnie: był jakiś, któryś. Jaką zabrał książkę? — Nie wiem również na pewno: zabrał jakąś.

Takie zaimki, które ogólnie, niedokładnie rzecz nam jakąś określają, nazywają się zaimki nieokreślne.

Zaimki nieokreślne są następujące: *ktoś, ktokolwiek, coś, coby, bądź, cokolwiek, nikt, nic; jakiś, któryś, jakikolwiek, jakibądź, którykolwiek, którybądź, czyjskolwiek, czyjs; niczyj, -a, -e, nie-który, niejaki, jeden, niejeden, pierwszy, inny, każdy (nie każdego!), wszelaki; wszystek, żaden.*

Odmiana zaimków.

§ 53. Zaimki, jak każde imię, odmieniają się przez liczby, przypadki, a niekiedy i przez rodzaje, n. p.: *ja, my; ten, ta, to, ci, te; mój, moja, moje, moi.*

§ 54. Odmiana zaimków osobistych.

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga	
Przyp.	Pytanie	Osoba I.	Osoba II.	Osoba I.	Osoba II.
I.	<i>Kto? co?</i>	ja	ty	my	wy
II.	<i>Kogo? czego?</i>	mnie	ciebie	nas	was
III.	<i>Komu? czemu?</i>	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
IV.	<i>Kogo? co?</i>	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
V.	—	—	ty!	—	wy!
VI.	<i>Kim? czem?</i>	mną	tobą	nami	wami
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(we) mnie	(w) tobie	(w) nas	(w) was

Zaimek zwrotny dla obojczych liczb i na wszystkie trzy rodzaje odmienia się, jak następuje:

Przypadek II. siebie

Przypadek IV. siebie, się

„ III. sobie

„ VI. sobą

Przypadek VII. (w) sobie.

Odmiana zaimka *ten, ta, to*.

§ 55. Większa część zaimków odmienia się podług dwóch wzorów: podług odmiany zaimka *ten, ta, to*, i podług *mój, moja, moje*.

§ 56. Odmiana wzoru: *ten, ta, to*.

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	ten	ta	to
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tego	tej	tego
III.	<i>Komu? czemu?</i>	temu	tej	temu
IV.	<i>Kogo? co?</i>	żywołne: tego nieżywołne: ten	tę	to
VI.	<i>Kim? czym?</i>	tym	tą	tem
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) tym	(w) tej	(w) tem
Liczba mnoga				
I.	<i>Kto? co?</i>	osobowo: ci rzeczowo: te	te	te
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tych	tych	tych
III.	<i>Komu? czemu?</i>	tym	tym	tym
IV.	<i>Kogo? co?</i>	osobowo: tych rzeczowo: te	te	te
VI.	<i>Kim? czym?</i>	tymi	temi	temi
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	(w) tych	(w) tych	(w) tych

Podług wzoru *ten, ta, to* odmieniają się następujące zaimki: *on, ona, ono; ów, ówa, owo; sam, sama, samo; ten sam, ta sama, to samo; wszystek, wszystka, wszystko; jeden, jedna, jedno; niejeden, niejedna, niejedno*.

W IVtym przypadku liczby pojed. rodzaju żeńskiego mówimy: *tę, tam-tę*. Wszystkie inne zaimki mają zakończenie *ą*: *ona, jedna, wszystka, niejedna* i t. p.

Odmiana zaimka: *kto, co*.

Liczba pojedyncza			Liczby mnogiej nie ma
Przyp. I.	<i>Kto</i>	<i>co</i>	
II.	<i>Kogo</i>	<i>czego</i>	
III.	<i>Komu</i>	<i>czemu</i>	
IV.	<i>Kogo</i>	<i>co</i>	
VI.	<i>Kim</i>	<i>czem</i>	
VII.	<i>(W) kim</i>	<i>(w) czem</i>	

Podług tego wzoru odmieniają się: *ktoś, coś, nic*.

§ 57. Odmiana zaimka: *mój, moja, moje*.

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	niżaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>mój</i>	<i>moja</i>	<i>moje</i>
II.	<i>Czyj? -a?, -e?</i>	<i>mojego</i>	<i>mojej</i>	<i>mojego</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>mojemu</i>	<i>mojej</i>	<i>mojemu</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>żywotne: mojego</i> <i>nieżywotne: mój</i>	<i>moją</i>	<i>moje</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>moim</i>	<i>moją</i>	<i>mojem</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	<i>(w) moim</i>	<i>(w) mojej</i>	<i>(w) mojem</i>
Liczba mnoga				
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: moi</i> <i>rzeczowo: moje</i>	<i>moje</i>	<i>moje</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>moich</i>	<i>moich</i>	<i>moich</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>moim</i>	<i>moim</i>	<i>moim</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: moich</i> <i>rzeczowo: moje</i>	<i>moje</i>	<i>moje</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>moimi</i>	<i>mojemi</i>	<i>mojemi</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	<i>(w) moich</i>	<i>(w) moich</i>	<i>(w) moich</i>

Podług wzoru *mój, moja, moje* odmieniają się: *twój, twoja, twoje; nasz, nasza, nasze; wasz, wasza, wasze; swój, swoja, swoje; czyj, czyja, czyje; niczyj, niczyja, niczyje*; — a nadto: *jego, jej, jego*.

Uwagi o niektórych zaimkach.

§ 58. Zaimek *jego, jej, jego* nie posiada Igo przyp. Zastępujemy go przez *on, ona, ono*; w licz. mn. *oni, one*. Mamy zatem Iszy przyp. licz. poj. *on, ona, ono*, IIgi przyp. *jego, jej, jego*, IIIci przyp. *jemu (mu), jej, jemu (mu)*, IVty przyp. *jego (go), ją, je*, VIty przyp. licz. poj. *nim, nią, niem*, licz. mn. *nimi, niemi*, VIImy przyp. licz. mn. *w nich*.

Zamiast *jego, jej, jego, jemu, jej* i t. d. mówimy: (*do*) *niego, (ku) niemu, (dla) niej* i t. d., a to wówczas, gdy przy tym zaimku stoją takie części mowy, jak: *do, ku, dla* i t. p., które się nazywają przyimkami.

Nie mówi się nigdy: *Upadło jabłko z drzewa, podniosłem go, lecz podniosłem je*. Nie mówi się: *Szło dziecko drogą, trąciłeś go, lecz trąciłeś je*. Nie mówi się *Masz nowe ubranie, wdziej go, lecz wdziej je*.

§ 59. Zaimki dzierżawcze: *mój, twój, swój*, posiadają obok form dłuższych formy krótsze: *ma, twa, swa*; — *mego, twego, swego*; — *memu, twemu, swemu* i t. d.

§ 60. Zaimki: *który, która, które; każdy, każda, każde; jaki, jaka, jakie* i t. d., odmieniają się tak jak przymiotniki, o których odmianie będzie niżej mowa.

III. Przymiotniki

§ 61. *Dobry ojciec, pilny uczeń, srebrny pieniądz; głęboka rzeka, wysoka góra; słodkie jabłko, młode drzewko*.

Słowa: *dobry, pilny, srebrny; głęboka, wysoka; słodkie, młode*, określają bliżej stojące obok nich rzeczowniki i mówią nam: *jaki jest ojciec, uczeń, pieniądz; jaka jest rzeka, góra; jakie jest jabłko, drzewko*.

Takie części mowy, które służą do bliższego określenia rzeczowników i oznaczają przymiot osób lub rzeczy, nazywają się przymiotnikami.

O przymiotniki pytamy się słowami? *jaki? jaka? jakie?*

§ 62. *Dobry pan, dobremu panu, dobra pani, dobre dziecię, w dobrem dziecięciu; dobrzy panowie, dobre panie, dobrimi paniami, dobre dzieci*. Z tych przykładów widzimy, że

przymiotniki są tak samo, jak rzeczowniki, rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego, że stoją w liczbie pojedynczej lub mnogiej i że odmieniają się przez przypadki, podobnie jak rzeczowniki, które określają.

Przymiotniki odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki.

§ 63. Odmiana przymiotników.

Liczba pojedyncza				
Przypadek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>dobr-y</i>	<i>dobr-a</i>	<i>dobr-e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>dobr-ego</i>	<i>dobr-ej</i>	<i>dobr-ego</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>dobr-emu</i>	<i>dobr-ej</i>	<i>dobr-emu</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>żywotne: dobr-ego</i> <i>nieżyw.: dobr-y</i>	<i>dobr-ą</i>	<i>dobr-e</i>
V.	—	<i>dobr-y</i>	<i>dobr-a</i>	<i>dobr-e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>dobr-ym</i>	<i>dobr-ą</i>	<i>dobr-em</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	<i>(w) dobr-ym</i>	<i>(w)dobr-ej</i>	<i>(w) do-br-em</i>
Liczba mnoga				
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: dobrz-y</i> <i>rzeczowo: dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>dobr-ych</i>	<i>dobr-ych</i>	<i>dobr-ych</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>dobr-ym</i>	<i>dobr-ym</i>	<i>dobr-ym</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: dobr-ych</i> <i>rzeczowo: dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>
V.	—	<i>osobowo: dobrz-y</i> <i>rzeczowo: dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>	<i>dobr-e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>dobr-ymi</i>	<i>dobr-emi</i>	<i>dobr-emi</i>
VII.	<i>Wkim? wczem?</i>	<i>(w) dobr-ych</i>	<i>(w) do-br-ych</i>	<i>(w) do-br-ych</i>

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>tan-i</i>	<i>tani-a</i>	<i>tani-e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>tani-ego</i>	<i>tani-ej</i>	<i>tani-ego</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>tani-emu</i>	<i>tani-ej</i>	<i>tani-emu</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>żywotne: tani-ego</i> <i>nieżywotne: tan-i</i>	<i>tani-a</i>	<i>tani-e</i>
V.	—	<i>tan-i</i>	<i>tani-a</i>	<i>tani-e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>tan-im</i>	<i>tani-a</i>	<i>tani-em</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	(w) <i>tan-im</i>	(w) <i>tani-ej</i>	(w) <i>tani-em</i>
Liczba mnoga				
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: tan-i</i> <i>rzeczowo: tani-e</i>	<i>tani-e</i>	<i>tani-e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>tan-ich</i>	<i>tan-ich</i>	<i>tan-ich</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>tan-im</i>	<i>tan-im</i>	<i>tan-im</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: tan-ich</i> <i>rzeczowo: tani-e</i>	<i>tani-e</i>	<i>tani-e</i>
V.	—	<i>osobowo: tan-i</i> <i>rzeczowo: tani-e</i>	<i>tani-e</i>	<i>tani-e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>tan-imi</i>	<i>tani-emi</i>	<i>tani-emi</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	(w) <i>tan-ich</i>	(w) <i>tan-ich</i>	(w) <i>tan-ich</i>

§ 64. Według tych wzorów odmieniają się także: 1) niektóre zaimki, jak: *który -a -e, jaki -a -e, każdy -a -e* i t. d.; 2) przy-
miotniki, utworzone z czasowników czyli tak zwane imiesłowcy,
jako to: *kochający -a -e, kochany -a -e, poczerwialiły -a -e* i t. d.;
a wreszcie 3) liczebniki, tak zwane porządkowe, jak: *drugi*
-a -e, czwarty -a -e, jedenasty -a -e i t. d.

§ 65. Rzeczowniki, odmieniające się podług odmiany przysiotnikowej.

L i c z b a p o j e d y n c z a			
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j	
		męski	żeński
I.	<i>Kto? co?</i>	leśnicz- <i>y</i>	Kraśński- <i>a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	leśnicz- <i>ego</i>	Kraśński- <i>ej</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	leśnicz- <i>emu</i>	Kraśński- <i>ej</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	leśnicz- <i>ego</i>	Kraśński- <i>a</i>
V.	—	leśnicz- <i>y</i>	Kraśnsk- <i>a</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	leśnicz- <i>ym</i>	Kraśnsk- <i>a</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) leśnicz- <i>ym</i>	(w) Kraśński- <i>ej</i>
L i c z b a m n o g a			
I.	<i>Kto? co?</i>	leśnicz- <i>owie</i>	Kraśński- <i>e</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	leśnicz- <i>ych</i>	Kraśnsk- <i>ich</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	leśnicz- <i>ym</i>	Kraśnsk- <i>im</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	leśnicz- <i>ych</i>	Kraśński- <i>e</i>
V.	—	leśnicz- <i>owie</i>	Kraśński- <i>e</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	leśnicz- <i>ymi</i>	Kraśński- <i>emi</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) leśnicz- <i>ych</i>	(w) Kraśnsk- <i>ich</i>

n i e m a

Podług tych wzorów odmieniają się: *złoty, luty, służący, myślny* (licz. mn. *złote, służący, myślni*); *bratowa, pisarzowa, Antoniova, szkolne, mostowe, Długie; Kraśicki, Kochanowski* (licz. mn. *Kraśiccy i t. p.*); *Potocka i t. d.*

§ 66. Odmiana rzeczownika *hrabia*.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza
I.	<i>Kto? co?</i>	Hrabi- <i>a</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Hrabi- <i>ego</i> albo hrab- <i>i</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	Hrabi- <i>emu</i> albo hrab- <i>i</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	Hrabi- <i>ego</i> albo hrabi- <i>ę</i>
V.	—	Hrabi- <i>o!</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	Hrabi- <i>ą</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Hrab <i>i</i>

Liczba mnoga.

Hrabi-*owie*, hrabi-*ów*, hrabi-*om* i t. d. — jak *panowie*, *panów*, *panom* i t. d.

Podług odmiany rzeczownika *hrabia* odmieniają się: *mar-grabia*, *burgrabia*, *sędzia*.

Stopniowanie przymiotników.

§ 67. *Jan jest pilny; Karol jest pilniejszy; Piotr jest najpilniejszy.*

Jan jest zdolny; Karol jest zdolniejszy; Piotr jest najzdolniejszy.

W powyższych przykładach porównujemy z sobą trzech uczniów pod względem ich pilności i zdolności. Z porównania tego wypadło, że od Jana, *pilnego i zdolnego*, więcej pilności i zdolności posiada Karol, a między wszystkimi trzema najwięcej pilności i zdolności ma Piotr.

Lepsze, wyższe przymioty Karola wyraziliśmy zapomocą przymiotników *pilny i zdolny*, zmienionych na *pilni-ejszy, zdolni-ejszy*; najlepsze, najwyższe przymioty Piotra wyraziliśmy zapomocą zmiany przymiotników *pilny, zdolny* na *naj-pilni-ejszy, naj-zdolni-ejszy*.

Pilniejszy, zdolniejszy jest stopniem wyższym (drugim) przymiotników *pilny, zdolny*.

Najpilniejszy, najzdolniejszy jest stopniem najwyższym (trzecim) przymiotników *pilny, zdolny*.

Stopień wyższy (drugi) przymiotnika wypowiada, że jakaś osoba lub rzecz więcej jakiegoś przymiotu posiada, niż inna osoba lub rzecz.

Stopień najwyższy (trzeci) przymiotnika wypowiada, że jakaś osoba lub rzecz z pomiędzy wszystkich porównywanych osób lub rzeczy najwięcej jakiegoś przymiotu posiada.

Podobnie zmieniają się czyli stopniują prawie wszystkie przymiotniki, n. p. *długi, dłuższy, najdłuższy; szczęśliwy, szczęśliwszy, najszczęśliwszy; biały, bielszy, najbielszy; mądry, mędrszy, najmędrszy; stary, starszy, najstarszy; słaby, słabszy, najslabszy* i t. d.

§ 68. Mamy zatem trzy stopnie przymiotników:

- 1) Stopień równy, n. p.: *długi, szczęśliwy, biały* i t. d.
- 2) Stopień wyższy, n. p.: *dłuższy, szczęśliwszy, bielszy* i t. d.
- 3) Stopień najwyższy, n. p.: *najdłuższy, najszczęśliwszy, najbielszy* i t. d.

§ 69. Mówi się: *Dziecko piękne, jak anioł. Mądry, jak Salomon. Jan jest tak słuszny, jak mój brat. Kamień wielki, jak dom*. Porównywując z sobą dwie osoby albo rzeczy o przymiotach równych, czyli po przymiotnikach w stopniu równym używa się słówka: *jak*.

Mówi się: *Kościół jest wyższy, niż (niżeli, aniżeli, niżli) dwór. Słońce jest większe, niż ziemia. Jakób jest starszy od Pawła*.

Po przymiotnikach w stopniu wyższym używa się w porównaniu słów: *niż, niżeli, aniżeli, niżli* i t. d.

Mówi się: *I papier jest biały, i kreda biała, ale śnieg ze wszystkiego najbielszy. Sokrates był uznany za najmędrszego między Grekami. Stal najtwardsza jest z pomiędzy wszystkich kruszców*. Po przymiotnikach w stopniu najwyższym używamy słów: *z, między, pomiędzy, z pomiędzy, z pośród*.

§ 70. Przypatrzmy się raz jeszcze umieszczonym powyżej przykładom stopniowania przymiotników, a obaczmy, że stopień wyższy tworzy się od tematu przymiotnika za dodaniem końcówki (przyrostka) *szy* lub *ejszy*; n. p. *słab-szy*, *ściśl-ejszy*. Stopień najwyższy tworzy się tak samo, tylko na początku wyrazu dodajemy jeszcze tak zwany narostek *naj*, n. p. *naj-słab-szy*, *naj-ściśl-ejszy*.

§ 71. Niektóre przymiotniki mają stopnie wyższe urobione nieprawidłowo:

<i>gładki</i> — <i>gładszy</i> ,	<i>lekki</i> — <i>lżejszy</i> (nie <i>lekszy</i> !)
<i>słodki</i> — <i>słodszy</i> ,	<i>szeroki</i> — <i>szerszy</i> ,
<i>wązki</i> — <i>węższy</i> ,	<i>miękki</i> — <i>miększy</i> .
<i>cienki</i> — <i>cieńszy</i> ,	<i>głęboki</i> — <i>głębszy</i> ,
<i>nizki</i> — <i>niższy</i> ,	<i>daleki</i> — <i>dalszy</i> i t. d.

Czerwony — *czernwieńszy*,
wesoły — *weselszy*.

<i>wielki</i>	—	<i>większy</i>	—	<i>największy</i> ,
<i>mały</i>	—	<i>mniejszy</i>	—	<i>najmniejszy</i> ,
<i>dobry</i>	—	<i>lepszy</i>	—	<i>najlepszy</i> ,
<i>zły</i>	—	<i>gorszy</i>	—	<i>najgorszy</i> ,
<i>wysoki</i>	—	<i>wyższy</i>	—	<i>najwyższy</i> .

§ 72. Niektóre przymiotniki nie stopniują się wcale, n. p.: *złoty*, *słomiany*, *marmurowy*; *niemy*, *ślepy*; *sypialny*, *jadalny*; *białawy*, *żółtawy*; *ojcowski*, *synowski* i t. d.

§ 73. Zamiast: *pilniejszy*, *głębszy*, możemy powiedzieć: *bardziej*, *więcej pilny*, *głęboki*; zamiast: *najpilniejszy*, *najgłębszy*, możemy powiedzieć: *najbardziej*, *najwięcej pilny*, *głęboki*.

Takie stopniowanie, w którym stopień wyższy tworzy się za dodaniem do stopnia równego słów: *bardziej*, *więcej*, a stopień najwyższy tworzy się za dodaniem do stopnia równego słów: *najbardziej*, *najwięcej*, nazywamy stopniowaniem opisowem.

IV. Liczebniki.

§ 74. *Trzy jabłka; sześć książek; dwadzieścia piór; stu żołnierzy; tysiąc reńskich; dwa tysiące koron; milion gwiazd i t. d. Ławka piąta, ósma, dziesiąta.*

Słowami: *trzy, sześć, dwadzieścia, sto, tysiąc, dwa tysiące, milion* i t. d. oznaczamy, ile jest osób lub rzeczy, czyli oznaczamy ich liczbę. Słowami *piąty, ósmy, dziesiąty* oznaczamy, w jakim porządku osoby lub rzeczy po sobie następują. Takie części mowy, które oznaczają liczbę czyli ilość osób lub rzeczy, albo też w jakim porządku one po sobie następują, nazywają się liczebniki.

Podział liczebników.

I. Liczebniki oznaczone i nieoznaczone.

§ 75. Liczbę oznaczamy albo zupełnie dokładnie — n. p. *ośm, piętnaście, czterdzieści cztery* i t. d. — albo nie oznaczamy jej dokładnie, tylko w przybliżeniu, n. p. *kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, mało, wiele* i t. p.

Liczebniki, oznaczające dokładnie ilość osób lub rzeczy, nazywają się oznaczone; te, które nie oznaczają dokładnie ilości osób lub rzeczy, nazywają się liczebniki nieoznaczone.

§ 76. II. Liczebniki główne. Liczebniki, którymi liczymy ilość osób lub rzeczy, a którymi odpowiadamy na pytanie »ile?« — nazywają się główne.

Są to następujące liczebniki:

Jeden, jedna, jedno;	pięćdziesiąt, sześćdziesiąt i t. d.;
dwaj, dwa, dwie;	sto, sto jeden, sto dwa i t. d.;
obaj, oba, obie;	dwieście, trzysta, czterysta,
obydwaj, obydwa, obydwie;	pięćset, sześćset, siedmset i t. d.;
trzej, trzy;	tysiąc, dwa tysiące i t. d.;
czterej, cztery;	pięć tysięcy, sześć tysięcy;
pięć, sześć, siedm, ośm;	dziesięć, dwadzieścia tysięcy;
dziewięć, dziesięć,	dwieście tysięcy — albo dwakroć
jedenaste, dwanaście i t. d.;	sto tysięcy;
dwadzieścia, dwadzieścia jeden,	trzysta tysięcy — albo trzykroć
dwadzieścia dwa, trzy, cztery i t. d.;	sto tysięcy;
trzydzieści, czterdzieści;	milion, dwa miliony i t. d.

III. Liczebniki zbiorowe zaliczają się do głównych, a oznaczają połączenie, zbiór pewnej liczby osób lub rzeczy, n. p. *oboje Osińscy* (mąż i żona albo brat i siostra); *dwoje dzieci* (chłopiec i dziewczynka); *troje zwierząt* (t. j. takich zwierząt, które nie wszystkie może do jednego gatunku należą); *dziesięcioro przykazań* (t. j. zbiór 10 różnych przykazań) i t. d.

Liczebniki zbiorowe są następujące:

dwoje, oboje,	dwanaścioro, trzynaścioro i t. d.;
troje,	dwadzieścioro, trzydzieścioro, pięć-
czworo, pięcioro,	dziesięcioro, sześćdziesięcioro;
sześcioro, siedmioro,	dwadzieścia dwoje, troje,
ośmioro, dziewięcioro,	trzydzieści dwoje, troje,
dziesięcioro, jedenaścioro,	trzydzieści czworo i t. d.

§ 77. IV. Liczebniki porządkowe oznaczają, w jakim porządku osoby lub rzeczy po sobie następują. Odpowiadamy nimi na pytanie: który z kolei? który w porządku? n. p.: *przyjechałem pierwszy, ty przyjechałeś drugi, brat przyjechał dziewiąty.*

Są one następujące:

pierwszy, -a, -e, drugi albo wtóry, -a, -e, trzeci, czwarty, piąty, szósty, siódmy, ósmy, dziewiąty, dziesiąty, jedenasty, dwunasty i t. d.;
 dwudziesty, dwudziesty pierwszy, drugi i t. d.;
 trzydziesty, czterdziesty, pięćdziesiąty i t. d.;
 setny, setny pierwszy, setny jedenasty, albo stojedenasty, stodwudziesty; dwóchsetny (albo dwusetny), trzechsetny, pięćsetny, tysiączny i t. d.

§ 78. V. Liczebniki wielorakie. *Linia może być dwójaka: prosta albo krzywa. Korzyść z nauk jest podwójna: dla siebie i dla drugich. Motyle bywają trojaki: latające za dnia, o zmierzchu i w nocy.* Liczebniki takie, jak: *dwojaki, -a, e, podwójny, -a, -e, trojaki, -a, -e, czworaki, -a, -e, poczwórny, -a, -e, i t. d.,* oznaczają, że osoby lub rzeczy mogą być różnego rodzaju, i nazywają się liczebnikami wielorakimi. Odpowiadamy nimi na pytanie iloraki?

Są to następujące liczebniki:

jednaki, -a, -e,	pojedynczy, -a, -e,
dwojaki, -a, -e,	podwójny, -a, -e,
trojaki, -a, -e,	potrójny, -a, -e,
czworaki, -a, -e,	poczwórny, -a, -e,
pięcioraki, -a, -e,	—
sześcioraki, -a, -e,	poszóstny, -a, -e,

dziesięcioraki, jedenastoraki, dwudziestoraki i t. d.;
iloraki, tyloraki, kilkoraki, wieloraki i t. d.

§ 79. VI. Liczebniki podziałowe. *Szliśmy po dwóch; dostaliśmy po sześć jabłek; z każdego drzewa zerwano po cztery owoce na próbę; po stu żołnierzy powołano z każdego miasta.* Liczebniki: *po dwóch, po sześć, po cztery, po stu* i t. d. oznaczają, po ile jednostek z większej jakiej ilości jest przedmiotem naszej mowy. Odpowiadamy nimi na pytanie *po ile?*

Są one następujące:

po jednemu (jednym), po jednym, po jednej; po dwóch, po dwa, po dwie, po dwoje; po trzech, po trzy, po troje, po czterech, po cztery, po czworo; po pięciu, po pięć, po pięcioro i t. d.; po dziesięciu, po dziesięć, po dziesięcioro; po stu, po sto; po tysiącu, po tysiąc; po kilku, po kilka, po kilkoro; po kilkunastu, po kilkanaście, po kilkanaścioro.

Odmiana liczebników.

§ 80. Liczebniki główne. Liczebnik jeden, jedna, jedno odmienia się zupełnie prawidłowo podług wzoru *ten, ta, to: jednego, jednej, jednego; jednemu, jednej; jednym, jedną, jednym* i t. d.

Tylko IVty przyp. licz. pojed. rodzaju żeńskiego kończy się na *a*: jedną.

Widziałem tylko tę jedną panią. — Dałem ci tylko tamtą jedną książkę. Ujrzałem światło w jednym oknie. Jedni chciałoby zostać w domu, drudzy wolą pójść na przechadzkę.

Liczebnik dwaj, dwie, dwa odmienia się, jak następuje:

Przy- padek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: dwaj bracia</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>dwóch (albo dwu) braci, stołów</i>	<i>dwóch (albo dwu) sióstr</i>	<i>dwóch (albo dwu) okien</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>dwom braciom, stołom</i>	<i>dwom siostrom</i>	<i>dwom oknom</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: dwóch (dnu) braci</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
V.	—	<i>osobowo: dwaj bracia</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>dwoma braćmi, stołami</i>	<i>dwoma (albo dwoma) siostrami</i>	<i>dwoma oknami</i>
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu), braciach, stołach</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu) siostrach</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu) oknach</i>

Staryj przyjeżdża dziś do nas z dwiema (albo dwoma) córkami i zabawi tutaj dwa dni. Trudno jest siedzieć na dwóch (albo dwu) stołkach. Dwóch (albo dwu) rzeczy człowiek nigdy nie żałuje: раннего встания i предького наущения сѣ.

Odmiana liczebnika *obaj*, *oba*, *obie* — *obydwa*, *obydwa*, *obydwie*.

Przy- padek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: obaj, obydwa</i> Śnia- decy <i>rzeczowo: oba, obydwa</i> domy	<i>obie, obydwie</i> ręce	<i>oba, obydwa</i> oczy
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>oba, obydwoh</i> Śniadeckich, domów	<i>obydwoh, (obu)</i> rąk	<i>oba, obydwoh</i> oczu
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>oba, obydnom</i> Śniadeckim, domom	<i>obydnom, (obu)</i> rę- kom	<i>oba, obydnom</i> oczom
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: obu, obydwoh</i> Śnia- deckich <i>rzeczowo: oba, obydwa</i> domy	<i>obie, obydwie</i> ręce	<i>oba, obydwa</i> oczy
V.	—	<i>osobowo: obaj, obydwa</i> Śnia- decy <i>rzeczowo: oba, obydwa</i> domy	<i>obie, obydwie</i> ręce	<i>oba, obydwa</i> oczy
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>oboma, (obu) obydwoma</i> Śnia- deckimi, domami	<i>oboma, obu, oby- dwoma</i> albo <i>oby- dwoma</i> rękami (rękoma)	<i>oboma, (obu), oby- dwoma</i> oczyma (oczami)
VII.	<i>W kim? w czem?</i>	<i>(w) obu, obydwoh</i> Śniadeckich, domach	<i>(w) obydwoh, (obu)</i> rękach	<i>(w) obu, obydwoh</i> oczach

W obu (obydwóch) wypadkach zawiadomisz mnie listownie. Na obu (obydwóch) uszach ma znaki wskutek odmrożenia. Napisałem do obu (obydwóch) przyjaciół. Zwiedzimy razem oba (obydwa) te miasta i w obu (obydwóch) zatrzymamy się dłużej.

§ 81. Odmiana liczebników *trzej, trzy — czterej, cztery.*

Przy- padek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński i nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osob.: trzej, czterej uczniowie rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>trzech, czterech uczniów, gołębi</i>	<i>trzech, czterech róż, imion</i>
III.	<i>Komu? czemu?</i>	<i>trzem, czterem uczniom, gołębiom</i>	<i>trzem, czterem róż- om, imionom</i>
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osob.: trzech, czterech uczniów rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
V.	—	<i>osob.: trzej, czterej uczniowie rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
VI.	<i>Kim? czem?</i>	<i>trzema, czterema uczniami, gołębiami</i>	<i>trzema, czterema różami, imionami</i>
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	<i>(w) trzech, czterech uczniach, gołębiach</i>	<i>(w) trzech, czte- rech różach, imio- nach</i>

Trzy są stany skupienia ciała: stan stały, płynny i lotny. W trzech godzinach ujechaliśmy cztery mile. Trzema lub czterema godzinami snu nie pokrzepisz znużonego ciała.

§ 82. *W pięciu kościołach byłem na Bożych Grobach. Z kilkunastu znajomymi wyjeżdżamy na wieś. Obok wielu domów widzimy piękne ogródki z kwiatami. Z dziesięciu przyka-*

zań nauczysz się całej mądrości życia. Jeden grzesznik nawrócony miłszy Panu nad siedmdziesięciu siedmiu sprawiedliwych.

*Il*u biednym dałeś dziś jałmużnę? — *Pięciom*. Z *ilu* znajomymi wyjeżdżacie na wieś? — *Z kilkunastoma (wieloma)*. — W *ilu* przykazaniach mieści się mądrość życia? — *W dziesięciu*.

Liczebniki główne oznaczone od *pięć* aż do *dziesięćdziesiąt* *dziewięć* i nieoznaczone, jak: *kilka*, *kilkanaście*, *wiele*, *ile* i t. d., odmieniają się dwojako — według tego, czy odmieniamy je z rzeczownikiem, czy bez rzeczownika, n. p.: *pięć wódzów*, *pięć koni* a samo *pięć*, *ośm* i t. d.

I. Odmiana z rzeczownikiem:			
Przyp.	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	pięć wódzów, pięć koni	kilka jabłek
II.	<i>Czyj? -a? -e?</i>	pięciu wódzów, pięciu koni	kilku jabłek
III.	<i>Komu? czemu?</i>	pięciu wódzom, pięciu koniom	kilku jabłkom
IV.	<i>Kogo? co?</i>	pięciu wódzów, pięć koni	kilka jabłek
V.	—	pięć wódzów, pięć koni	kilka jabłek
VI.	<i>Kim? czem?</i>	pięciu wodzami, pięciu końmi	kilku jabłkami
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) pięciu wódzach, pięciu koniach	w kilku jabłkach
II. Odmiana bez rzeczownika:			
Przyp.	Pytanie	Rodzaj męski	R. żeński i r. nijaki
I.	<i>Kto? co?</i>	<i>osob.:</i> pięciu, kilku, jedenastu <i>rzecz.:</i> pięć, kilka, jedenaście	pięć, jedenaście, kilka
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	pięciu, kilku i t. d.	pięciu, jedenastu, kilku
III.	<i>Komu? czemu?</i>	pięciom, kilkom i t. d.	pięciom, jedenastom, kilkom
IV.	<i>Kogo? co?</i>	<i>osob.:</i> pięciu, <i>rzecz.:</i> pięć	pięć, jedenaście, kilka
V.	—	<i>osob.:</i> pięciu, kilku, jedenastu <i>rzecz.:</i> pięć, kilka, jedenaście	pięć, jedenaście, kilka
VI.	<i>Kim? czem?</i>	pięcioma, kilkoma i t. d.	pięcioma, jedenastoma, kilkoma
VII.	<i>W kim? w czym?</i>	(w) pięciu, kilku i t. d.	(w) pięciu, jedenastu, kilku

Liczebniki *pięć i kilka* w połączeniu z rzeczownikiem nie zmieniają się prawie wcale, gdyż obok form *pięć, pięciu, kilka, kilku*, nie widzimy w odmianie innej zmiany tych liczebników.

Podobnie, jak wiemy, odmieniają się liczebniki główne od 5—99 i liczebniki nieoznaczone.

§ 83. 1. Odmiana liczebnika *sto* bez rzeczownika.

Liczba pojedyncza:			Liczba mnoga:	
Przypadek	I.	Sto,	Sta	(n. p. trzy-sta),
„	II.	sta,	set	(pięć-set),
„	III.	stu,	stom,	
„	IV.	sto,	sta,	
„	V.	sto,	sta,	
„	VI.	stem,	stami,	
„	VIII.	(w) ście.	(w) stach.	

2. Odmiana liczebnika *dwieście* bez rzeczownika.

Przypadek	I. i IV.	Dwieście,
„	II. i VII.	dwustu,
„	III.	dwustu,
„	VI.	dwustoma, dwomaset.

3. Odmiana liczebników *sto* i *dwieście* z rzeczownikami.

Przypadek	I. i V.	sto, dwieście mężów, siodeł,
„	II.	stu, dwustu mężów, siodeł,
„	III.	stu, dwustu mężom, siodłom,
„	IV.	stu, dwustu mężów, sto, dwieście siodeł,
„	VI.	stu, dwustu mężami, siodłami,
„	VII.	(w) stu, dwustu mężach, siodłach.

Jeśli do sta dodasz sto, otrzymasz dwieście. Od dwustu odciągnąwszy cztery, otrzymamy 196. Z ilu koronami jedziesz w podróż? — Ze stu reńskimi.

4. Odmiana liczebników *trzysta, czterysta*.

- Przypadek I. i V. Trzysta, czterysta mężów, siodeł,
„ II. trzechset, czterechset mężów, siodeł,
„ III. trzem (lub trzech) set (trzystu), czterem (lub
czterech) set mężom, siódłom,
„ IV. trzechset, czterechset mężów, trzysta, czterysta
siodeł,
„ VI. trzystu, czterystu mężami, siódłami,
„ VII. (w) trzechset, czterechset mężach, siódłach.

Liczebniki 500, 600, 700, 800, 900 odmieniają się tak, jak liczebnik *pięć* — z dodatkiem słowa *set*: *pięćset, pięciuset mężów, pięciuset mężom* i t. d.

§ 84. Odmiana liczebników zbiorowych: *oboje, dwoje, troje, kilkoro* i t. d.

- Przypadek I. i IV. Dwoje ludzi, czworo, kilkoro dzieci, rzeczy,
„ II. dwojga ludzi, czworga, kilkorga dzieci, rzeczy,
„ III. dwojgu *ludziom*, czworgu, kilkorgu *dzieciom*,
rzeczom,
„ VI. dwojgiem ludzi, czworgiem, kilkorgiem dzieci,
rzeczy,
„ VII. (w) dwojgu *ludziach*, czworgu, kilkorgu *dzieciach*, *rzeczach*.

§ 85. Liczebniki porządkowe: *pierwszy -a, -e, trzeci -a -e, dziesiąty -a, -e*, i t. d. i liczebniki wielorakie: *jednaki -a, -e, pojedynczy -a, -e, trojaki -a, -e, potrójny -a, -e* i t. d. mają takie zakończenia, jak przymiotniki (*dobry -a -e*), odmieniają się też, jak one.

Porównaj, które przypadki w powyższych tablicach i wzorach równe są pierwszemu przypadkowi? które przypadki we wszystkich trzech rodzajach są jednakowe?

V. Czasowniki.

Rodzaje czynności.

§ 86. *Uczeń czyta; brat pisze; siostra szyje; pies szczeka; żołnierze idą; woda płynie; myśliwy poluje; rzemieślnik pracuje; kamień leży; kwiat więdnie; deszcz pada;*

murawa zazieleniła się; liście żółkną; drzewo spaliło się; starzec choruje.

Słowa powyższe: *czyta, pisze, szyje, czekał, idą* i t. d. oznaczają, co czynią, czem są zajęci: *uczeń, brat, siostra*; słowa: *(kwiat) więdną, (liście) żółkną, (starzec) choruje* i t. d. oznaczają, w jakim stanie znajdują się: *kwiat, liście, starzec*.

Części mowy, które oznaczają czynność osób lub rzeczy, albo stan, w jakim osoba jakaś albo rzecz znajduje się, nazywają się czasownikami.

§ 87. *Myśliwy strzela zające. Budowniczy buduje domy. Szewc robi buty. Uczeń pisze zadanie. Matka uczy dziecko.*

Jeżeli *myśliwy strzela zające*, to czynność jego (*strzelanie*) przechodzi na *zające*, bo one *bywają strzelane* — giną.

Czasowniki: *strzela, buduje, robi, pisze, uczy*, wyrażają taką czynność, która z osoby działającej przechodzi na jakąś inną osobę albo rzecz.

Taka czynność, która z osoby działającej przechodzi na jakąś inną osobę lub rzecz, nazywa się czynność przechodnią.

Czasowniki, wyrażające czynność przechodnią, nazywają się czasownikami przechodnimi.

Pies był bity. Uczeń był chwalony. Zadanie zostało napisane. Cnota została nagrodzona.

Czasowniki: *był bity, był chwalony, zostało napisane, została nagrodzona* wyrażają, że każda z osób lub rzeczy, należących do tych czasowników (*pies, uczeń, zadanie, cnota*), doznawała na sobie jakiejś czynności, że tę czynność jakby przyjęła na siebie. (*Pies odebrał bicie, uczeń pochwałę, cnota nagrodę* i t. d.). Czynność, która wyraża, że jakaś osoba lub rzecz znosi na sobie, odbiera działanie innej osoby lub rzeczy, nazywa się czynnością bierną.

Wiatr wieje. Dziecię śpi. Rzeka płynie. Ptak lata.

Czasowniki: *wieje, śpi, płynie, lata* wyrażają taką czynność, która ani na nic nie przechodzi, ani też nie oznacza, że ktoś doznaje na sobie działania jakiejś innej osoby lub rzeczy.

Nie są więc one ani przechodnie ani bierne.

Czynność, która nie jest ani przechodnią ani bierną, nazywa się nieprzechodnią czyli nijaką.

Czasowniki, wyrażające czynność nieprzechodnią czyli nijaką, nazywają się czasowniki nieprzechodnie czyli nijakie.

Mamy więc trzy rodzaje czynności:

1. Czynność przechodnią: *zabić, czynić, dźwignąć, gniesć, uczyć* — *kogo? co?*

2. Czynność bierną: *być zabitym, być czynionym, być gniecionym, być dźwigniętym*.

3. Czynność nieprzechodnią czyli nijaką: *stać, spać, siedzieć, płynąć*.

§ 88. Myśliwy zabił zająca — zając został zabity.

Budowniczy wybudował dom — dom został wybudowany.

Szewc robi buty — buty są robione.

Mamy tu czasowniki przechodnie: *zabił (zająca), wybudował (dom), robi (buty)*; każdy z tych czasowników przechodnich wyraża, że osoby: *myśliwy, budowniczy, szewc* coś *czynią*.

Dlatego też odmiana tych czasowników czyli sposób, jakim wyrażamy czynności przechodnie, nazywa się stroną czynną.

Tymi samymi czasownikami przechodnimi: *zabił, wybudował, robi*, wyrażone są powyżej czynności bierne: *został zabity (zając) został wybudowany (dom), są robione (buty)*.

Odmiana czasowników biernych czyli sposób, jakim wyrażamy czynności bierne, nazywa się stroną bierną.

Czasowniki przechodnie mogą być zatem wyrażone:

1) W stronie czynnej, n. p.: *zabić, wieść* i t. d. — *kogo? co?*

2) W stronie biernej, n. p.: *być zabitym, wiedzionym* i t. d.

§ 89. *Mrówki przyświecają ludziom przykładem wielkiej pracowitości. Pracują one dniami całymi. — Na złodzieju czapka gore. — Łód pękł na rzekach i kra popłynęła do morza.*

Czasowniki nieprzechodnie: *przyświecają, pracują, gore, pękł, popłynęła* i inne, jak: *wiać, spać, płynąć, leżeć, chodzić* i t. p. nie mogą być użyte w stronie biernej. Nie można n. p. powiedzieć: *droga jest chodzona*, tylko *chodzimy drogą* lub *po drodze*. Z tego wypływa, że czasowniki nieprzechodnie

odmieniają się tylko jednym sposobem, równym odmianie czasowników przechodnich w stronie czynnej, t. j. posiadają tylko stronę czynną.

§ 90. *Ojciec siedział przy stole i czytał gazetę, syn uczył się obok niego. Wisła wypływa na Śląsku, a pod Gdańskiem wpada do morza. Póki uczyć się nie będziesz, póty omijać cię będą wszystkie przyjemności.*

Czasowniki: *siedział, czytał, uczył się, wypływa, wpada, uczyć się nie będziesz, omijać będą*, wyrażają czynności zaczęte, lecz nieukończone jeszcze, trwające albo w teraźniejszości (*wypływa, wpada*), albo w przeszłości (*siedział, czytał*), albo w przyszłości (*uczyć się (nie) będziesz, omijać będą*).

Czasowniki, które wyrażają czynność zaczęłą, lecz nieukończoną, trwającą jeszcze, nazywają się niedokonane.

Bociany, słowiki, skowronki, jaskółki odleciały już do ciepłych krajów; bydło przestało już chodzić na pastwiska; na polach i łąkach trawy powiędły, drzewa wyciągnęły nagie ramiona, bo liście z nich opadły: okrył je szron i lód. Ach! kiedyż ustaną już mrozy i zaświeci nam jasne słońeczko?

Czasowniki: *odleciały, przestało, powiędły, wyciągnęły, opadły, okrył, ustaną, zaświeci* wyrażają czynność taką, która się już skończyła, dokonała albo (*ustaną, zaświeci*) która skończy się, dokona w przyszłości. Tak n. p. *bydło przestało chodzić na pastwiska*, znaczy, że już nie chodzi; gdy zaś powiemy *przestawało chodzić*, to znaczy, że choć od czasu do czasu chodziło jeszcze.

Czasowniki, które wyrażają czynność zaczęłą i ukończoną, nazywają się dokonane.

§ 91. Czasowniki: *oskarżać się, myć się, pokazywać się, przeklinać się, chwalić się* i t. d. wyrażają taką czynność, która od nas wychodzi i nie przechodzi na żaden inny przedmiot, tylko na nas samych się zwraca. *Chwałę się* znaczy, że *pochwała* wychodzi z ust moich i że ja sam jestem przedmiotem tej pochwały.

Takie czasowniki, które wyrażają czynność, zwracającą się znowu na tę samą osobę lub rzecz, która coś działa, nazywają się czasowniki zwrotne.

Z powyższych przykładów widzimy, że czasowniki zwrotne są właściwie czasownikami przechodnimi, połączonymi z zaimkiem

zwrotnym *się*; mówimy bowiem także: *oskarżać kogoś, myć kogoś, pokazywać kogoś, przeklinać kogoś, chwalić kogoś* i t. d. Czasowniki zwrotne, użyte bez zaimka *się*, są zawsze przechodnimi czasownikami.

§ 92. Czasowniki: *bać się, śmiać się, rozigrac się, chęć się, spodziewać się, lękać się* i t. d. są, jak widzimy, czasownikami nieprzechodnimi, a bez zaimka *się* nie mogą być nigdy użyte. Wyrazów takich, jak *bać, śmiać, rozigrac, chęć, spodziewać, lękać* i t. d. nie mamy w naszym języku.

Czasowniki nieprzechodnie, które tylko z zaimkiem *się* mogą być użyte, a bez tego zaimka nie mają żadnego znaczenia, nazywają się czasowniki zaimkowe.

§ 93. W czasownikach: *błyska się, grzmi, świta, marzenie, można, trzeba, przystoi, nudzi mi się, mdli mi, brzydzi mnie* i t. d. nie mamy wyrażonej osoby, która działa; dlatego też czasowniki takie nazywają się nieosobowe.

§ 94. Czasowniki dzielą się na:

	{ a) Przechodnie:
1.	{ aa) w stronie czynnej i
	{ bb) w stronie biernej.
	{ b) Nieprzechodnie czyli nijakie.
2.	{ a) Niedokonane.
	{ b) Dokonane.
3.	{ a) Zwrotne.
	{ b) Zaimkowe.
4.	Nieosobowe.

Odmiana czasownika.

Osoby, liczby, rodzaje.

§ 95. *Idę do szkoły, ty idziesz ze mną, on idzie za nami. Ja biorę książki, ty niesiesz atrament, on niesie zeszyty. — Byliśmy na przechadźce, wy byliście z nami, oni zostali w domu i czytali. Byłem chwalony, byłeś chwalony, był chwalony.*

Gdy mówimy o jakiejś czynności, mówimy zarazem o osobie lub rzeczy, która ją wykonywa, albo w liczbie mnogiej o osobach lub rzeczach, które ją wykonywają. Ponieważ mamy trzy osoby

(ja, ty, on) i dwie liczby (liczbę pojed. i mnogą), rozróżniamy zatem w odmianie czasownika trzy osoby i dwie liczby.

Osoba pierwsza: (ja) *piszę, czytam, widziałem*;

osoba druga: (ty) *piszesz, czytasz, widziałeś*;

osoba trzecia: (on) *pisze, czyta, widział*.

Liczba pojedyncza: *idę, idziesz, idzie*.

Liczba mnoga: *idziemy, idziecie, idą*.

§ 96. *Wieśniak pracuje w polu. Wieśniaczka pracuje w polu. Dziecię pracuje w polu. Brat kupił książkę. Siostra kupiła papier; dziecię kupiło gruszkę. Chłopcy pojechali do lasu, dziewczęta zostały w domu. — Nieposłuszni uczniowie zostali ukarani.*

(W odmianie czasownika rozróżniamy niekiedy i rodzaje.)

Strona czynna.

Czasy.

§ 97. *Na wschodzie świta prześliczna zorza, rumieni zboża, pszeniczki, żyta. Słoneczko wstaje, złoci liść drzew, ożywia gaje ptaszyny śpiew.*

Czasowniki: *świta, rumieni, wstaje, złoci, ożywia*, oznaczają takie czynności, które się teraz odbywają.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się teraz albo zwykle odbywa, położone są w czasie teraźniejszym.

§ 98. *Słońce wzbilo się wysoko, nadeszło południe. Bydło przygnał i napił pasterz u studni; ludzie zeszli z pola. Dzieci po chatach wyglądali też mateczek swoich z roboty. O, wyglądali, bo im się bardzo jeść chciało!*

Czasowniki: *wzbilo się, nadeszło, przygnał, napił, zeszli, wyglądali, chciało się*, oznaczają takie czynności, które się w przeszłości odbywały, albo nawet już odbyły.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przeszłości odbywała lub już odbyła, położone są w czasie przeszłym.

§ 99. *Pewien pasterz zwykł był wołać: „Ach, ratujcie, ratujcie! najpiękniejszą owieczkę wilk porwał mi z trzody!” Przybiegali pasterze inni na pomoc, lecz nadaremnie, bo wilka wcale nie było, a chłopak ów chciał tylko zażartować sobie*

z towarzyszków. Razu pewnego jednak wilk napadł był w istocie na jego owce, a gdy on, jak zwykle, począł krzyczeć, nikt już nie przybiegł z pomocą i wilk pożarł mu baranka.

Czasowniki *zwykł był, napadł był* oznaczają takie czynności przeszłe, które się odbyły przed innemi, także przeszłemi czynnościami. (Dawniej, przed rzeczywistym napadem wilka, pasterz *zwykł był* wołać, a inni *przybiegali*. — Najpierw wilk *napadł był* rzeczywiście na trzodę, potem pasterz *począł krzyczeć*, lecz nikt nie *przybiegł*).

Czasowniki, oznaczające czynność przeszłą, która się odbyła przed inną czynnością przeszłą, położone są w czasie zaprzeszłym.

§ 100. *W lecie pojedziemy na wieś. Tam czekać nas będą niezliczone przyjemności. Będziemy biegali po polach i lesie, rwać będziemy owoce w ogrodzie, jeździć będziemy konno i pełną piersią będziemy oddychali świeżem powietrzem.*

Czasowniki: *pojedziemy, czekać będą, będziemy biegali, rwać będziemy, jeździć będziemy, będziemy oddychali*, oznaczają takie czynności, które się dopiero w przyszłości będą odbywały.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przyszłości odbywać będzie, położone są w czasie przyszłym.

§ 101.

Tryby.

I. *Stanisław bierze książkę do ręki i uczy się zadanej lekcji.*

II. *Stanisławie! weź książkę do ręki i ucz się zadanej lekcji.*

III. *Stanisław wziętyby książkę do ręki i uczytyby się zadanej lekcji, gdyby nie był chory.*

Myśli nasze możemy zawsze wypowiedzieć tylko jednym z trzech powyższych sposobów czyli trybów.

I. Powiadamy, że coś dzieje się lub jest rzeczywiście, pewnie — tryb oznajmiający.

Tryb oznajmiający.

1. Czas teraźniejszy: *biorę,*
2. czas przeszły: *brałem,*
3. czas zaprzeszły: *brałem był,*
4. czas przyszły: *będę brał albo brać będę.*

II. Powiadamy, że coś dzieć się ma na nasz rozkaz, prośbę lub upomnienie — tryb rozkazujący.

Tryb rozkazujący używa się w liczb. poj. tylko w osobie 2-giej: *weź*, i 3-ciej: *niech weźmie*; w liczbie mn. w osobie 1-szej: *weźmy*, w osobie 2-giej: *weście*, i w osobie 3-ciej: *niech wezmą*.

III. Powiadamy, że coś mogłoby się dzieć, ale jest niepewne, możliwe tylko — tryb warunkowy.

Tryb warunkowy ma tylko dwa czasy:

1. Czas teraźniejszy: *brałbym, wziąłbym, uczyłbym się*;
2. czas przeszły: *brałbym był, wziąłbym był, uczyłbym się był* albo: *byłbym brał, byłbym wziął, byłbym się uczył*.

Bezokolicznik. Imiesłowy.

§ 102. *Chodzę do szkoły. Uczę się pisać, czytać, liczyć i wielu innych pięknych rzeczy. Umieć już opowiadać rozmaite bajeczki i wierszyki mówić z pamięci. W szkole uczą nas modlić się, szanować starszych i pracować.*

Czasowniki: *pisać, czytać, liczyć, opowiadać, mówić, modlić się, szanować, pracować*, oznaczają czynność, ale nie określają jej bliżej. Z czasowników tych nie poznajemy ani czasu, w którym czynność odbywa się, ani osoby, która działa, ani liczby działających osób, ani ich rodzaju.

Czasowniki, które podają tylko nazwę jakiejś czynności albo stanu, a nie określają ich bliżej, położone są w bezokoliczniku.

§ 103. *Jabłek nie należy zbijać z drzewa, bo potem popadają się i zgnią, a owoc, który zgnął, jest niesmaczny i niezdrowy. — Ucz się; uczącego się chłopca kochają ludzie. — Nie pożyczaj, gdy nie będziesz mógł oddać, bo człowiek pożyczający, a nie mogący oddać — kradnie.*

Zgnią; jaki owoc? — *który zgnął (zgniły)*. *Ucz się*; jaki chłopiec? — *uczący się*. *Nie pożyczaj*; jaki człowiek? — *pożyczający*. *Nie będziesz mógł oddać*; jaki człowiek? — *nie mogący oddać*.

Wyrazy: (*który*) *zgnął (zgniły)*, *uczący się, pożyczający, nie mogący* odpowiadają na pytanie: *jaki? jaka? jakie?*; są to zatem wyrazy, podobne do przymiotników, a utworzone są z bezokoliczników: *zgnąć, uczyć się, pożyczać, nie móc*.

Wyrazy, utworzone z czasowników, a podobne kształtem swym i odmianą do przymiotników, nazywają się imiesłowcy.

§ 104. W języku naszym mamy w stronie czynnej następujące cztery imiesłowcy:

1. Imiesłów czasu teraźniejszego, a to:

- a) przymiotny, odmienny: *biorący, dźwigający, siedzący, mogący, uczący się* i
- b) przysłówkowy czyli współczesny (nieodmienny): *biorąc, dźwigając, siedząc, mogąc, ucząc się*.

2. Imiesłów czasu przeszłego: *brał, siedział, czytał, uczył się, mógł, był, posiłwał; były, posiłwały*.

3. Imiesłów zaprzeczony: *wziąwszy, zgniótłszy, dźwignąwszy, upadłszy, przeczytawszy, bywłszy, rzekłszy*.

4. Imiesłów czasu przyszłego, a to:

- a) przymiotny, odmienny: *mający, -a, -e brać, gnieść, dźwigać, siedzieć, uczyć się, wziąć, dźwignąć*.
- b) przysłówkowy (nieodmienny) *mając brać, gnieść, dźwigać, czytać, uczyć się, wziąć*.

Strona bierna.

§ 105. *Jestem chwalony, byłem chwalony, byłbym chwalony, będę chwalony, będąc chwalonym; mający być chwalonym; bądź chwalony. Jestem wzięty, zostałem wzięty; zostałbym wzięty, będę albo zostanę wzięty, bądź albo zostaną wzięty, być albo zostać wziętym i t. d.*

Strona bierna ma wszystkie te czasy, imiesłowcy, tryby, które posiada strona czynna.

Strona bierna składa się z odmiany czasowników posiłkowych: *być, bywać, zostać*, i z imiesłowów, zakończonych na *ny* — *na* — *ne* lub *ty* — *ta* — *te* czyli imiesłowów biernych.

*Wiemy już o tem z poprzedniej nauki, że w stronie biernej mogą być użyte tylko czasowniki przechodnie.

§ 106. Wzór odmiany czasownika niedokonanego.

Strona czynna.

Strona bierna.

Bezokolicznik: chwalić,	być chwalonym,
Imiesł. teraźn.: chwalać, -a, -e,	chwalony, -a, -e,
„ współczesny: chwalać,	będąc chwalonym,
„ przeszły: chwalił, -a, -o,	—
„ zaprzeszły: (niema),	—
„ przyszły: mający chwalić,	mający być chwalonym.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: chwale,	{ bywam } chwalony,
„ przeszły: chwaliłem,	{ jestem } chwalony,
„ zaprzeszły: chwaliłem był,	byłem chwalony,
„ przyszły: będę chwalił,	—
	będę chwalony.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: chwaliłbym,	byłbym chwalony,
„ przeszły: byłbym chwalił,	byłbym był chwalony.

Tryb rozkazujący:

Chwal!	bądź chwalony!
--------	----------------

§ 107. Wzór odmiany czasownika dokonanego.

Strona czynna.

Strona bierna.

Bezokolicznik: pochwalić,	{ być pochwalonym,
Imiesł. teraźn.: —	{ zostać pochwalonym,
„ współczesny: —	—
„ przeszły: pochwalił, -a, -o,	będąc pochwalonym,
„ zaprzeszły: pochwaliwszy,	pochwalony,
„ przyszły: mający pochwalić,	zostawszy pochwalonym,
	mający być pochwalonym.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: —	—
„ przeszły: pochwaliłem,	zostałem pochwalony,
„ zaprzeszły: pochwaliłem był,	zostałem był pochwalony,
„ przyszły: pochwałę,	{ będę } pochwalony.
	{ zostanie }

Tryb warunkowy:

Strona czynna.	Strona bierna.
Czas teraźniejszy: pochwaliłbym,	byłbym pochwalony,
„ przeszły: byłbym pochwalił,	byłbym został pochwalony.

Tryb rozkazujący:

Pochwal!	bądź } pochwalony!
	zostań }

§ 108. Przypatrzwszy się tym dwom tablicom z wzorami odmiany, obaczmy, że tak czasownikom niedokonanym, jak i dokonanym braknie niektórych czasów, imiesłowów i t. p. Tak n. p. czasownik dokonany pochwalić nie ma czasu teraźniejszego, bo pochwałę jest czasem przyszłym, a w czasie teraźniejszym możemy tylko użyć czasownika niedokonanego: chwale.

Z wzorów powyższych widzimy, że czasowniki niedokonane mogą być użyte w czasie teraźniejszym, przeszłym lub przyszłym, czasowniki dokonane zaś mogą być użyte tylko w czasie przeszłym i przyszłym.

Czasowniki niedokonane i dokonane uzupełniają się nawzajem w odmianie i dopiero, używając według potrzeby jednych i drugich, możemy jasno i zrozumiale myśli nasze wypowiedzieć.

Podobnie uzupełniają się w odmianie: *brać — wziąć, dźwigać — dźwignąć, uczyć — nauczyć, zdobywać — zdobyć, mijać — minąć, kupować — kupić, zwać — nazwać, kłaść się — położyć się* i t. d.

Mówimy zatem: *Uczył się długo, a niczego się nie nauczył. Ojciec kupował wieś, a wreszcie kupił kamienicę. Ja dźwigam takie ciężary, jakich ty nie dźwigniesz. Nie kładź palca między drzwiami, bo gdy położysz, to ci go przycisną* i t. p.

Czasy, tryby, imiesłowy i t. d., utworzone od czasowników dokonanych, nazywają się dokonane.

Czasy, tryby, imiesłowy i t. d., utworzone od czasowników niedokonanych, nazywają się niedokonane.

Mówimy zatem zwykle: czas przeszły niedokonany (chwaliłem),
czas przeszły dokonany (pochwaliłem),
czas przyszły niedokonany (będę chwalił),
czas przyszły dokonany (pochwałę),
bezokolicznik niedokonany (chwalić),
bezokolicznik dokonany (pochwalić) i t. d.

Odmiana czasowników nieosobowych.

§ 109. *Świta, dzieje, zmierzcha się, błyska, leje, pada, powodzi się, szczęści się, wypada, niema, tęskno (jest), zimno mi (jest)* i t. d.

Świtało, dniało, zmierzchało się, błyskało, lało, padało, powodziło się, szczęściło się, wypadało, nie było, tęskno mi było, zimno mi było i t. d.

Będzie świtać, dzień, zmierzchać się, błyskać, lać, padać, powodzić się, szczęścić się, wypadać nie będzie, tęskno mi będzie, zimno mi będzie i t. d.

Byłoby świtało, dniało, błyskało, lało i t. d.

Niech świta, dzieje, błyska, leje i t. d.

Czasowniki nieosobowe odmieniają się przez czasy i tryby, ale zawsze tylko w trzeciej osobie.

§ 110. Odmiana słowa posiłkowego *być*.

Bezokolicznik:	<i>być,</i>
Imiesłów czasu teraźniejszego:	<i>będący, -a, -e,</i>
Imiesłów współczesny:	<i>będąc,</i>
Imiesłów czasu przeszłego:	<i>{ był, była, było, \ (były, była, było),</i>
Imiesłów zaprzeszły:	<i>bywszy,</i>
Imiesłów bierny:	<i>(na-, od-, prze-) -byty, -a, -e,</i>
Imiesłów czasu przyszłego:	<i>{ mający, -a, -e być, \ mając być.</i>

Tryb oznajmiający.

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. <i>jestem,</i>	osoba I. <i>jesteśmy,</i>
„ II. <i>jesteś,</i>	„ II. <i>jesteście,</i>
„ III. <i>jest,</i>	„ III. <i>są.</i>

Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga
osoba I. <i>będę,</i>	osoba I. <i>będziemy,</i>
„ II. <i>będziesz,</i>	„ II. <i>będziecie,</i>
„ III. <i>będzie,</i>	„ III. <i>będą.</i>

Czas przeszły:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. <i>byłem, byłam, byłem,</i>	osoba I. <i>byliśmy, byłyśmy,</i>
„ II. <i>byłeś, byłaś, byłeś,</i>	„ II. <i>byliście, byłyście,</i>
„ III. <i>był, była, było,</i>	„ III. <i>byli, były.</i>

Tryb rozkazujący:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. —	osoba I. <i>bądźmy,</i>
„ II. <i>bądź,</i>	„ II. <i>bądźcie,</i>
„ III. <i>niech będzie,</i>	„ III. <i>niech będą.</i>

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy.

Liczba pojed., osoba I.	<i>byłbym, byłabym, byłobym,</i>
„ II.	<i>byłbyś, byłabyś, byłobyś,</i>
„ III.	<i>byłby, byłaby, byłoby,</i>
Liczba mnoga, osoba I.	<i>bylibyśmy, byłybyśmy,</i>
„ II.	<i>bylibyście byłybyście,</i>
„ III.	<i>byliby, byłyby.</i>

Źródłosłów (temat). — Końcówki w odmianie czasownika.

§ 111. Źródłosłowem czyli tematem czasownika nazywa się ta część jego, która przez całą odmianę pozostaje niezmienną: *wita-m, wita-jący, wita-j, wita-ł, (po-)wita-w-szy, wita-ny, wita-ć.*

Źródłosłowem czyli tematem czasownika *witać*, są zgłoski *wita*.

Kupowa-ć, kupowa-łem; kupu-ję, kupu-jąc; dźwigną-ć, dźwigną-łem, dźwignę-łam; dźwign-ę; dźwign-ij. Z przykładu tego widzimy, że czasownik *kupować* ma dwa źródłosłowy: *kupowa i kupu*; podobnie *dźwignąć* ma źródłosłów *dźwignę i dźwign*. Niektóre czasowniki mają dwa źródłosłowy; od każdego z nich urabiają się inne czasy, imiesłowy i t. d.

Czasy, tryby i imiesłowy jakiegos czasownika urabiamy ze źródłosłowu jego, dodając do niego końcówki.

§ 112.

Czas teraźniejszy.

- Liczba pojed., osoba I. *wita-m, bior-ę, (kupu-ję)*,
 „ „ „ II. *wita-sz, bierze-sz, (kupu-jesz)*,
 „ „ „ III. *wita, bierz-e, (kupu-je)*.
 Liczba mnoga, osoba I. *wita-my, bierz-emy, (kupu-jemy)*,
 „ „ „ II. *wita-cie, bierz-ecie, (kupu-jecie)*,
 „ „ „ III. *wita-ją, bior-ą, (kupu-ją)*.

Końcówki czasu teraźniejszego są zatem następujące:

- Liczba pojed., osoba I. *m* albo *ę (ję)*,
 „ „ „ II. *sz* „ *esz, (jesz)*,
 „ „ „ III. — „ *e, (je)*.

- Liczba mnoga, osoba I. *my* albo *emy (jemy)*,
 „ „ „ II. *cie* „ *ecie, (jecie)*,
 „ „ „ III. *ją* „ *ą*.

§ 113.

Tryb rozkazujący:

- Licz. poj., osoba II. *czyta-j, dźwign-ij, bierz*.
 „ „ „ III. *(niech czyta), (niech dźwignie), (niech bierz)*.
 Licz. mn., osoba I. *czyta-jmy, dźwign-ijmy, bierz-my*,
 „ „ „ II. *czyta-jcie, dźwign-ijcie, bierz-cie*,
 „ „ „ III. *(niech czytają), (niech dźwigną), (niech biorą)*.

Końcówki trybu rozkazującego są zatem następujące:

Liczba pojed., osoba II.: *j*, albo *ij*, albo niema żadnej.

Liczba mnoga, osoba I.: *jmy*, albo *ijmy*, albo *my*,

„ „ „ III.: *icie* „ *ijcie* „ *cie*.

Trzecią osobę liczby pojedynczej i trzecią osobę liczby mnogiej tworzymy teraz tylko sposobem opisowym, to jest zastępujemy ją w trybie rozkazującym przez *niech* i czas teraźniejszy.

Mówimy jednakże dawnym zwrotem: *bądź wola Twoja = niech wola Twoja będzie*.

Imiesłowy.

§ 114. Imiesłów czasu teraźniejszego odmienny: *bior-ący, -a, -e, wita-jący, -a, -e*, ma końcówkę *-ący, -ąca, -ące* albo *-jący, -jąca, -jące*.

Imiesłów czasu teraźniejszego współczesny: *bior-ąc, wita-jąc* ma końcówkę *ąc* albo *jąc*.

Imiesłów czasu przeszłego: *wita-t, wita-ta, wita-to, bra-t, kocha-t, by-ty*, ma końcówkę *t, ta, to, (ty, ta, te)*.

Imiesłów zaprzeczły: *(po-)wita-w-szy, rzek-t-szy*, ma końcówkę *(w) szy* albo *(t) szy*.

Imiesłów bierny: *wita-ny, wita-na, wita-ne; bi-ty, bi-ta, bi-te*, ma końcówkę *ny, na, ne* albo *ty, ta, te*.

Bezokolicznik *wita-ć, pochwali-ć*, ma końcówkę *e*. Końcówka ta uległa zmianie w czasownikach: *piec, rzec, przysiądz, módz, biedz*.

Wzór odmiany czasowników.

§ 115. Wzór I. *pleść*, źródłosłów *plet*.

Bezokolicznik: *pleść*.

Imiesłów przeszły: *plótł, plotła, plotło*.

„ zaprzeczły: *(za-)plótłszy (splótłszy, rozplótłszy i t. d.)*.

„ bierny: *pleciony, -a, -e*.

„ czasu teraźniejszego, *plotący, -a, -e (plotąc)*.

„ „ przyszłego: *mający, -a, -e pleść*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *plotę, pleciesz, plecie; pleciemy i t. d.*

„ przeszły: *plotłem, -am, -om, plotłeś, -aś, -oś, plótł, plotła, plotło; pletliśmy (plotliśmy) i t. d.*

„ zaprzeczły: *plotłem był, plotłam była, plotłom było i t. d.*

„ przyszły: *będę plótł, będziesz plótł i t. d. albo pleść będę, pleść będziesz i t. d.*

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: *plótłbym, plotłabym, plotłobym i t. d.*

„ przeszły: *byłbym plótł albo plótłbym był i t. d.*

Tryb rozkazujący:

Pleć, niech plecie; plećmy, plećcie, niech plotą.

Podług tego wzoru odmieniają się: *gnieść, kłaść, wieść (wiodę), prząć (przędę), gryźć, trząść (trzęsę), rzec (rzekę, rzeczesz), siec, wlec, biedz, strzydz (strzygę), brać (biorę), prac (piorę), dąć (dmę, dąłem, dmij), piąć (pnę, piąłem, pnij), ciąć (tnę, ciąłem, tnij), mrzeć (mrę, marł, mrzyj), trzeć (trę, tarł, trzyj) i t. d.*

§ 116. Wzór dodatkowy: *bić*, źródłosłów *bi*.

Bezokolicznik: *bić*.

Imiesłów przeszły: *bił*, *biła*, *biło*,

„ zaprzeszły: (wy-)biwszy, (przebiwszy, nabiwszy, do-
biwszy i t. d.),

„ bierny: *bity*, -a, -e,

„ czasu teraźniejszego: *bijący*, -a, -e, (*bijąc*),

„ czasu przyszłego: *mający*, -a, -e, *bić*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *bije*, *bijesz*, *bije* i t. d.

„ przeszły: *biłem*, -am, -om; *biliśmy* (*biłyśmy*) i t. d.

„ zaprzeszły: *biłem był*, *biłam była*, *biłom było* i t. d.

„ przyszły: *będę bił*, *będziesz bił* i t. d. *albo bić będę*,
bić będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: *biłbym*, *biłbyś*, *biłby* i t. d.

„ przeszły: *byłbym bił albo biłbym był* i t. d.

Tryb rozkazujący:

Bij, niech *bije*; *bijmy*, *bijcie*, niech *biją*.

Podług tego wzoru dodatkowego odmieniają się: *gnić*, *pić*,
wić, *kryć*, *myć*, *wyc*, *czuć*, *knuć*, *truć*, *dziać się* (*dzieje się*),
grzać (*grzeję*), *wiać* (*wieję*), *śmiać się* (*śmieję się*) i t. d.

§ 117. Wzór II. *Dźwignąć*, źródłosłów *dźwign*, *dźwignę*.

Bezokolicznik: *dźwignąć*.

Imiesłów przeszły: *dźwignął*, *dźwignęła*, *dźwignęło*,

„ zaprzeszły: *dźwignąwszy*,

„ bierny: *dźwigniony*, -a, -e i także: *dźwignięty*, -a, -e,

„ czasu teraźniejszego: (*płynący*, -a, -e, *płynąc*),

„ „ przyszłego: *mający*, -a, -e *dźwignąć*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: (*płynę*, *płyniesz*, *płynię* i t. d.).

„ przeszły: *dźwignąłem*, *dźwignęłam*, *dźwignęłom* i t. d.

„ zaprzeszły: *dźwignąłem był*, *dźwignęłam była* i t. d.

„ przyszły: *dźwignę*, *dźwigniesz*, *dźwignię* i t. d.; (*będę płynął*
albo płynąć będę i t. d.).

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: dźwignąłbym, dźwignąłbyś, dźwignąłby i t. d.

„ przeszły: byłbym dźwignął *albo* dźwignąłbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Dźwignij, dźwignijcie, niech dźwigną i t. d.

Podług tego wzoru odmieniają się: *kwitnąć, zleknąć się, grzęznąć, płynąć, rznąć, grzmotnąć* i t. d.

§ 118. Wzór III. *Pisać, źródłosłów pisa, pisz.*

Bezokolicznik: pisać.

Imiesłów przeszły: pisał, -ła, -ło,

„ zaprzeszły: (na-)pisawszy, (przepisawszy) i t. p.

„ bierny: pisany, -a, -e.

„ czasu teraźniejszego: piszący, -a, -e, (pisząc).

„ „ przyszedłego: mający, -a, -e pisać.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: piszę, piszesz, pisze i t. d.

„ przeszły: pisałem, pisałam, pisałom i t. d.

„ zaprzeszły: pisałem był, pisałam była, pisałom było i t. d.

„ przyszedły: będę pisał, będziesz pisał i t. d. *albo*
pisać będę, pisać będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: pisałbym, pisałbyś, pisałby i t. d.

„ przeszły: byłbym pisał *albo* pisałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Pisz, niech pisze, piszmy, piszcie, niech piszą.

Podług tego wzoru odmieniają się: *orać, karać, słać, (śle nie szle!), łamać, kłamać, chrapać, sapać, kazać, mazać* i t. d.;
spać ma *śpię, śpisz, śpi; śpiemy, śpicie, śpią.*

§ 119. Wzór IV. *Kochać, źródłosłów kocha.*

Bezokolicznik: kochać.

Imiesłów przeszły: kochał, -ła, -ło.

„ zaprzeszły: (po-)kochawszy, (ukochawszy).

„ bierny: kochany, -a, -e.

„ czasu teraźniejszego: kochający, -a, -e, (kochając).

„ „ przyszedłego; mający, -a, -e kochać.

Tryb oznajmiający:

- Czas teraźniejszy: kocham, kochasz, kocha i t. d.
„ przeszły: kochałem, kochałam, kochałom i t. d.
„ zaprzeszły: kochałem był, kochałam była, kochałom było i t. d.
„ przyszły: będę kochał, będziesz kochał, i t. d. *albo* kochać będę,
kochać będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

- Czas teraźniejszy: kochałbym, kochałbyś, kochałby i t. d.
„ przeszły: byłbym kochał *albo* kochałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Kochaj, niech kocha; kochajmy, kochajcie, niech kochają.

Podług tego wzoru odmieniają się: *drgać, dbać, konać, dmuchać, jednać, gniewać się, korzystać, pamiętać, śpiewać, połykać, zatykać, jadać, badać, czekać* i t. d.

§ 120.

Wzór V.

Miłować, źródłosłowy miłowa, miłu;

Czytywać, „ czytyna, czytu.

Bezokolicznik: miłować.

Imiesłów przeszły: miłował, -ła, -ło.

- „ zaprzeszły: (u-)miłowawszy.
„ bierny: miłowany, -a, -e.
„ czasu teraźniejszego: miłujący, -a, -e (miłując).
„ czasu przyszłego: mający, -a, -e miłować.

Tryb oznajmiający:

- Czas teraźniejszy: miłuję, miłujesz, miłuje; czytywam i czytuję i t. d.
„ przeszły: miłowałem, miłowałam, miłowałom i t. d.
„ zaprzeszły: miłowałem był, miłowałam była, miłowałom było itd.
„ przyszły: będę miłował, będziesz miłował *albo* miłować będę,
miłować będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

- Czas teraźniejszy: miłowałbym, miłowałbyś, miłowałby i t. d.
„ przeszły: byłbym miłował *albo* miłowałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Miłuj, niech miłuje; miłujmy, miłujcie, niech miłują.

Podług tego wzoru odmieniają się: *biedować, wojować, nocować, królować, rysować, obcować, malować; wykopywać, spisywać, porównywać* (tylko *porównywan!*), *wygrywać* (tylko *wygrywan!*), *wykonywać* (tylko *wykonywan!*).

§ 121. Wzór VI. *Bawić*, źródłosłów *bawi*.

Bezokolicznik: bawić.

Imiesłów przeszły: bawił, -ła, -ło.

„ zaprzeszły: (za-)bawiwszy (pobawiwszy, ubawiwszy).

„ bierny: bawiony, -a, -e.

„ czasu teraźniejszego: bawiący, -a, -e (bawiąc).

„ „ przyszłego: mający, -a, -e bawić.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: bawię, bawisz, bawi i t. d.

„ przeszły: bawiłem, bawiłam, bawiłom i t. d.

„ zaprzeszły: bawiłem był, bawiłam była, bawiłom było i t. d.

„ przyszły: będę bawił, będziesz bawił *albo* bawić będę, będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: bawiłbym, bawiłbyś, bawiłby i t. d.

„ przeszły: byłbym bawił *albo* bawiłbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Baw, niech bawi; bawmy, bawcie, niech bawią.

Podług tego wzoru odmieniają się: *palić, chwalić, narzyć, burzyć, wodzić, uczyć, skarżyć, prosić, wozić, kosić* i t. d.

§ 122. Wzór VII. *Cierpieć*, źródłosłów: *cierpie*, *cierpi*.

Bezokolicznik: cierpieć.

Imiesłów przeszły: cierpiał, -a, -o.

„ zaprzeszły: (wy-)cierpiawszy.

„ bierny: cierpiany, -a, -e.

Imiesłów czasu teraźniejszego: cierpiący, -a, -e, (cierpiąc).

„ „ przyszłego: mający, -a, -e cierpieć.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: cierpię, cierpisz, cierpimy, cierpicie i t. d.

„ przeszły: cierpiałem, cierpielśmy, cierpiałysmy i t. d.

„ zaprzeszły: cierpiałem był, cierpiałam była, cierpiałom było itd.

„ przyszły: będę cierpieł, będziesz cierpieł *albo* cierpieć będę, cierpieć będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: cierpiałbym, cierpiałbyś, cierpiałby i t. d.

„ przeszły: byłbym cierpieł *albo* cierpiałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Cierp, niech cierpi, cierpmy, cierpcie, niech cierpią.

Podług tego wzoru odmieniają się: *wiszieć, widzieć, lecieć, siedzieć, musieć, myśleć, grzmieć, drzeć, (drzę, drżysz, drży); stać (stoję, stoisz), bać się (boję się, boisz się), wiedzieć* (czas teraźn. *wiem*, tryb rozkazujący *wiedz*).

§ 123. Wzór VIII. *Kamienieć, źródłosłów kamienie.*

Bezokolicznik: kamienieć.

Imiesłów przeszły: kamieniał, -ła, -ło.

„ zaprzeszły: (s)kamieniawszy.

„ bierny: (umiany, -a, -e, zrozumiany, a, -e).

„ czasu teraźn.: kamieniejący, -a, -e, (kamieniejąc).

„ „ przyszłego: mający, -a, -e kamienieć.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: kamienieję, kamieniejesz, kamienieje i t. d.

„ przeszły: kamieniałem, kamienieliśmy, kamieniałyśmy i t. d.

„ zaprzeszły: (s)kamieniałem był, (s)kamieniałam była, (s)kamieniałom było i t. d.

„ przyszły: będę kamieniał, będziesz kamieniał *albo* kamienieć będę, kamienieć będziesz i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: kamieniałbym, kamieniałbyś, kamieniałby i t. d.
„ przeszły: byłbym (s)kamieniał *albo* (s)kamieniałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Kamieniej, kamieniejcie, niech kamienieją i t. d.

Podług tego wzoru odmieniają się: *boleć, dzień, pęcznieć, starzec się, bieleć, siwieć, mdleć, umieć, rozumieć* i t. d.

Mówi się: *umiem, rozumiem, umieją, rozumieją*;
formy: *umię, rozumię, umią, rozumią, są wadliwe.*

CZEŚĆ TRZECIA.

Części mowy nieodmienne.

§ 124. Rzeczowniki, zaimki, przymiotniki, liczebniki i czasowniki odmieniają się przez przypadki, liczby, czasy i t. p., dlatego te części mowy nazywają się części mowy odmienne. Przysłówki, spójniki, przyimki, wykrzykniki nie posiadają ani liczb ani przypadków, ani czasów i nazywają się części mowy nieodmienne.

I. Przysłówek.

§ 125. *Dobry uczeń siedzi w szkole prosto, skromnie i spokojnie. Słucha uważnie, co mówi pan nauczyciel, i uczy się w domu pilnie zadanych lekcji. Zapytany, odpowiada śmiało, głośno i wyraźnie. Piotruś jest uczniem bardzo pilnym, od dawna też kochają go nauczyciele, chwalą go zawsze i nieraz już otrzymał nagrodę.*

Jak siedzi dobry uczeń w szkole? Prosto, skromnie, spokojnie.

Jak uczy się w domu? Pilnie.

Odkąd kochają nauczyciele Piotrusia? Od dawna.

Jak często chwalą go? Zawsze.

Ile razy otrzymał Piotruś nagrodę? Nieraz.

W jakim stopniu jest Piotruś pilny? Bardzo.

Części mowy, któremi odpowiadamy na pytania *jak? odkąd? dokąd? jak często? ile razy?* i t. d., a które służą do bliższego określenia czasowników (słów) i przymiotników, nazywają się przysłówki.

Przysłówki określają czasowniki i przymiotniki pod względem czasu, miejsca, sposobu, stopnia i t. d.

§ 126. Podług tego znaczenia swego dzielą się przysłówki na:

1. Przysłówki czasowe:

wtedy, teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, dotąd, odtąd, póty, wnet; kiedy, odkąd, dopóki, kiedyś, kiedykolwiek; długo, ciągle, krótko, rankiem, nocą i t. d.

2. Przysłówki miejscowe:

tu, tam, ówdzie, wszędzie, stąd, stamtąd, zowąd; zewsząd, tędy, owędy, tamtędy i t. d.

3. Przysłówki sposobowe:

tak, owak, inaczej, jakoś, jednakże, równie, podobnie, dobrze, jasno, źle i t. d.

4. Przysłówki na oznaczenie stopnia i miary:

bardzo, mało, nader, nadzwyczaj, prawie, ledwie, trochę, mało, wiele, niezmiernie i t. d.

5. Przysłówki pytające:

czy? alboż? kiedy? odkąd? czemu? jak? naco? i t. d.

6. Przysłówki twierdzące:

tak, zaiste, oczywiście, podobno, pono, może i t. d.

7. Przysłówki przeczące:

nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, przenigdy i t. d.

Stopniowanie przysłówków.

§ 127. Niektóre przysłówki, powstałe z przymiotników, stopniują się tak samo, jak przymiotniki:

*głęboko — głębiej — najgłębiej;
nizko — niżej — najniżej;
pięknie — piękniej — najpiękniej;*

*dobrze — lepiej — najlepiej;
źle — gorzej — najgorzej;
wiele — więcej — najwięcej;
mało — mniej — najmniej i t. d.*

II. Spójnik.

§ 128. *Zima jest smutna i biała. Słońce wschodzi późno, a zachodzi wcześnie. Nastają mrozy, ponieważ słońce tylko krótki czas ogrzewa ziemię.*

Słowa: *i, a, ponieważ*, łączą z sobą albo dwa wyrazy albo dwa zdania.

Części mowy, które łączą czyli spajają z sobą dwa wyrazy albo dwa zdania, nazywają się spójniki.

Spójniki mamy następujące: *i, a, ani, ale, lecz, albo, bo, bowiem, gdyż, więc, ponieważ, jeżeli, choć; i-i, albo-albo; bądź-bądź; niechaj, kiedy, skoro, że, ażeby, także i t. d.*

III. Przyimek.

§ 129. *Lampa stoi na stole. Przy stole siedzi uczeń, trzyma książkę w ręku i pilnie się z niej uczy.*

Wyrazy: *na, przy*, oznaczają, w jakim stosunku pozostaje lampa do stołu i uczeń do stołu. Lampa stoi *na* stole, uczeń siedzi *przy* stole.

Części mowy, które wyrażają w jakim stosunku pozostają do siebie osoby lub rzeczy, nazywają się przyimki.

Przyimki mamy następujące: *na, przy, po, w, z, za, mimo, pomimo, między, pomiędzy, przeciw, dla, od, u, koło, blisko, podług, według, wedle i t. d.*

§ 130. *Jakże przyjemnie w lecie! Po rzekach pluskają się rybki, wśród krzaków latają i brzęczą owady, na drzewach śpiewają ślicznie ptaszki. Jakiżto ruch wszędzie i gwar bez końca!*

W lecie, po rzekach, wśród krzaków, na drzewach, bez końca; z przykładów tych widzimy, że przyimki stoją zawsze

przed rzeczownikiem i że rzeczownik, stojący po pewnym przyimku, musi być położony w pewnym przypadku. Dlatego też mówimy zwykle, że przyimki rządzą tym lub owym przypadkiem.

§ 131. Przyimki, rządzące przypadkiem IIgim, są następujące: *bez, krom, okrom, prócz, oprócz, do, dla, od, u, koło, około, naokoło, miasto, zamiast, podług, według, wedle, wzdłuż, wprost, naprost, powyżej, powyż, wwyż, poniżej, poniż, blisko, bliżej, najbliżej, wśród, pośród, względem, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz.*

Przypadkiem IIIcim rządzą:

ku, przeciw, przeciwko, wbrew, gwoi.

Przypadkiem IVtym rządzi: *przez.*

Przypadkiem VIImym rządzi: *przy.*

§ 132. Przypadkiem IIgim i IIIcim rządzą:

naprzeciw, naprzeciwko.

Przypadkiem IIgim i IVtym rządzą: *mimo, pomimo.*

Przypadkiem IIgim i VItym rządzi *z (ze).*

Przypadkiem IVtym i VItym rządzą:

między, pomiędzy, pod, przed, nad.

Przypadkiem IVtym i VIImym rządzą: *w, na, o, po.*

Przypadkiem IIgim, IVtym i VItym rządzi: *za.*

§ 133. Przyimki łączą się często z sobą: *popod, ponad, poza, z pośród, z wewnątrz, z naprzeciwka, z pod, z za z poza i t. d.*

IV. Wykrzyknik.

§ 134. *Ach! co za lalka prześliczna! zawołała Zosia, otrzymawszy piękną laleczkę od matki. Z radości poczęła też*

skakać i tańczyć dokola, gdy wtem, niestety! lalka upadła i stłukła się w drobne kawałki!

Wyrazem *ach!* objawiła Zosia radość swoją z powodu otrzymania podarunku. Słowem *niestety!* my objawiamy nasz żal, że lalka stłukła jej się tak prędko.

Części mowy nieodmienne, któremi wyrażamy nasz żal, radość, ból, smutek, przestרח, gniew i t. p., nazywają się wykrzykniki.

Wykrzykniki mamy następujące: *a, ach, e, i, ej, o, och, hola, hej, hejże, na, nuż, nuże, biada, niestety, precz, otóż* i t. d.

CZEŚĆ CZWARTA.

Składnia.

I. Zdanie pojedyncze.

§ 135. Myśl, wypowiedziana słowami, zowie się zdaniem. Nauka o zdaniach nazywa się składnią.

W każdym zdaniu zupełnem znajduje się podmiot i orzeczenie.

Co wyraża podmiot? co wyraża orzeczenie?

§ 136. Przypatrzmy się zdaniom: 1) *Pan rozkazuje. Sługa słucha.* 2) *On odszedł. My jesteśmy szczęśliwi.* 3) *Pierwszy stracił. Drugi wygrał.* 4) *Ubogi żebrze. Ciemny jest kaleka.* 5) *Umarli milczą. Polegli nie walczą.* 6) *Chwalić jest przyjemnie. Być chwalonym jest przyjemniej.* 7) *Pięknie jest przysłówkiem. Z jest przymiśnikiem. Ach! jest wykrzyknikiem.* 8) *»Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje« jest przysłowiem.*

Podmiotami w tych zdaniach są słowa: 1) *pan, sługa;* 2) *on, my;* 3) *pierwszy, drugi;* 4) *ubogi, ciemny;* 5) *umarli, polegli;* 6) *chwalić, być chwalonym;* 7) *pięknie, z, ach;* 8) *»Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje«.*

Podmiotem w zdaniu bywa najczęściej rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów, wogóle jakieś imię; nadto może być podmiotem w pewnych razach czasownik, zwłaszcza w wyrazie bezokolicznym, albo też którakolwiek nieodmienna część mowy, a nawet i całe zdanie.

§ 137. Przypatrzmy się zdaniom: 1) *Pies szczeka. Brat pisze.* 2) *Jan jest uczniem. Mickiewicz był poetą.* 3) *Człowiek jest śmiertelny. Bóg jest wieczny.* 4) *Książka jest twoją.* 5) *Bóg jest jeden.* 6) *Bóg jest wszechmogący.*

Orzeczeniem w zdaniu bywa czasownik albo imię t. j. rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik, imiesłów.

»Najlepiej jest mieć wielkiego psa«

Jeżeli orzeczeniem jest imię, natenczas łączy się z podmiotem zapomocą czasownika *być* w jakimkolwiek czasie i trybie; czasownik ten nazywa się też w zdaniu w tym razie łącznikiem.

§ 138. *Jaka praca, taka płaca. — Wielki to człowiek!* (jest). — *Sen mara, Pan Bóg wiara!* — *To twoja praca* (jest).

Z powyższych zdań widzimy, że łącznik wypuszczamy niekiedy, a to wówczas, gdy go się z całej treści zdania domysleć możemy.

Łącznik możemy opuścić tylko wówczas, gdy miał być użyty w czasie teraźniejszym.

§ 139. W zdaniach: *Wiem. Zginęliśmy. Wygrałeś. Stój! Piszę* i t. d. podmiotami są zaimki osobiste *ja, my, ty*. Zaimki te opuszczono jednak w powyższych zdaniach, gdyż możemy ich się łatwo domyslić; z końcówki czasownika poznajemy bowiem, o której osobie jest mowa.

Jeżeli podmiotem jest zaimek osobisty: *ja, ty, my, wy, on, ona, ono, oni, one*, opuszczamy go zwykle, gdyż z czasownika w zdaniu łatwo dorozumieć się można, kto jest podmiotem, czy osoba pierwsza, czy druga, czy trzecia i czy w liczbie pojedynczej czy mnogiej.

Wogóle w języku polskim zaimek osobisty, jako podmiot w zdaniu, bywa tylko wówczas wyraźnie wymieniany, jeśli chcemy dobitnie, z naciskiem powiedzieć, że właśnie o tej osobie, a nie o kim innym jest mowa, n. p.; *Ja uczę się, a ty próżnujesz. Nie on, ale tyś temu winien.*

§ 140. *Czy tam był twój brat?* — Był (Kto?). *Czy Jan kupił konia?* — Kupił (Kto?). *Czy ojciec twój przyjdzie dziś do nas?* — Przyjdzie (Kto?).

W zdaniach: *Był. Kupił. Przyjdzie.* — opuszczony jest podmiot (*brat, Jan, ojciec*), gdyż domyślamy go się z treści poprzedniego zdania.

Czy to brat uczył się z tobą? — Brat (uczył się).

Czy książka upadła ci na ziemię? — Książka (upadła).

Wyrazy: „*Brat*“, „*Książka*“ są całemi zdaniami, chociaż właściwie są to tylko podmioty, które stoją same bez orzeczeń.

Orzeczenia (*uczył się, upadła*) domyślamy się z treści poprzedniego zdania.

Czy zgadzasz się na to? — Nie (nie zgadzam się). *Czy brat twój dobrze dom swój sprzedał? — Żle* (sprzedał brat dom swój).

Wyrazy: „*Nie*“, „*Żle*“, są całemi zdaniami, chociaż obok nich niema ani podmiotu (*ja, brat*), ani orzeczenia (*zgadzam się, sprzedał*). Podmiot i orzeczenie opuściliśmy w obu razach, gdyż domyślić się ich możemy z treści poprzedniego zdania.

Z powyższych przykładów widzimy, że w zdaniu można niekiedy opuścić podmiot lub orzeczenie, albo nawet podmiot i orzeczenie.

§ 141. Takie zdania, które nic więcej w sobie nie zawierają, jak tylko sam podmiot i orzeczenie (z łącznikiem, gdzie go potrzeba), nazywamy zdaniami prostemi.

§ 142. Przypatrzmy się następującym dwom zdaniom:

Dunaj jest rzeką.

Modry Dunaj jest największą rzeką południowej Europy, łączącą środek jej z wybrzeżami Czarnego morza.

Pierwsze z tych zdań, które jest zdaniem prostem, wypowiada krótką myśl, że *Dunaj jest rzeką*. Drugie zdanie wypowiada również tę samą myśl, ale wypowiada ją dokładniej, mówi nam, *jakim jest Dunaj, w której części Europy płynie, skąd wypływa i dokąd wpada*.

Krótką myśl pierwszego zdania rozszerzyła się, rozwinęła w ten sposób, że dodaliśmy w niem cały szereg wyrazów objaśniających, opisujących bliżej i podmiot (*Dunaj*) i orzeczenie (*jest rzeką*).

Takie zdanie, w którym i podmiot i orzeczenie posiadają bliżej objaśniające dodatki czyli określenia, nazywa się zdaniem rozwiniętem. Zdanie rozszerza się więc czyli rozwija się zapomocą rozmaitych określeń.

§ 143. I. Określenia rzeczownika.

1. *Pilny uczeń pisze. Głęboka rzeka płynie. — Moja matka przyjechała. Tamci chłopcy są lenini. — Cztery konie pasą się.*

Dwaj żołnierze idą. — Wraca woda parzy. — Kochający brat jest dobrym przykładem.

Jaki uczeń (pisze)? — pilny. Jaka rzeka (płynie)? głęboka.

Jaki brat (jest dobrym przykładem)? — kochający. Jaka woda (parzy)? — wraca.

Jakim przykładem jest (brat kochający)? — dobrym.

Ile koni (pasie się)? — cztery. Ile żołnierzy (idzie)? — dwaj.

Czyja matka (przyjechała)? — moja. Którzy chłopcy (są leniwi)? — tamci.

Przymiotnik, zaimek, liczebnik i imiesłów, służący do bliższego określenia rzeczownika na pytanie: *jaki? który? czyj? ile?* — nazywa się przydawką.

Słowa: *pilny, głęboka, moja, tamci, czterej, dwaj, wraca, kochający* są przydawkami.

§ 144. 2. *Fale morza huczą. Mieszkańcy miasta wyjeżdżają. Dzieła Mickiewicza są piękne. Miłość rodziców jest wielka. Wódz nieprzyjaciół zwyciężył.*

Czyje fale (huczą)? — morza. Czyi mieszkańcy (wyjeżdżają)? — miasta.

Czyje dzieła (są piękne)? — Mickiewicza. Czyja miłość (jest wielka)? — rodziców.

Czyj wódz (zwyciężył)? — nieprzyjaciół.

Rzeczownik w II gim przypadku, określający bliżej jakiś inny rzeczownik na pytanie *czyj? czyja? czyje?* nazywa się dopełniaczem.

Rzeczowniki: *morza, miasta, Mickiewicza, rodziców, nieprzyjaciół* są dopełniaczami.

§ 145. 3. *Książę Józef był bohaterem. Naczelnik Kościuszko żyje w pamięci narodu. Król Stanisław August był nieszczęśliwy. Kochaj nauczycieli, dobroczyńców twoich. Spotkałem ciotkę, opiekunkę moją.*

Rzeczowniki: *Książę (Józef), naczelnik (Kościuszko), król (Stanisław August), dobroczyńców (nauczycieli), opiekunkę*

(*ciotkę*), określają stojące obok nich rzeczowniki i położone są w tym samym przypadku, co one, czyli, jak się zwykle mówi, zgadzają się z nimi w przypadku.

Rzeczownik, służący do bliższego określenia drugiego rzeczownika i zgadzający się z nim w przypadku, nazywa się jego dopowiedzeniem.

Księżę jest dopowiedzeniem imienia własnego *Józef*. *Naczelnik* jest dopowiedzeniem imienia własnego *Kościuszko*. *Król* jest dopow. im. wł. *Stanisław August* i t. d.

§ 146. 4. *Gra w szachy jest trudna. Żołnierz bez nogi służy na szacunek. Święci na obrazku mają jasność około głowy. List od rodziców ucieszył mnie bardzo. Książka do czytania jest prawdziwym przyjacielem.*

Rzeczownik połączony z przymikiem (*w szachy, bez nogi, na obrazku, około głowy, od rodziców, do czytania*), służący do bliższego określenia innego rzeczownika, nazywa się określeniem przymikowem.

W szachy jest określeniem przymikowem rzeczownika *gra*; *bez nogi* jest określeniem przymik. rzecz. *żołnierz*; *na obrazku* — *Święci, około głowy* — *jasność* i t. d.

§ 157. II. Określenia czasownika i przymiotnika.

1. *Dzieci kochają rodziców. Miłość rodzi zgodę. Kropla wydrąży skały. Grzecznością zyskujemy przyjaciół. Wytrwali i pracowici świat zdobywają. W bliźnim widzimy brata.*

Rzeczowniki: *rodziców, zgodę, skały, przyjaciół, świat, brata* położone są wszystkie w IVtym przypadku i wyrażają imię osoby lub rzeczy, na którą czynność czasownika przechodzi.

Rzeczownik, wyrażający imię osoby lub rzeczy, na którą przechodzi czynność czasownika, nazywa się w zdaniu przedmiotem.

IVty przypadek *rodziców* jest przedmiotem czasownika *kochają*; *zgodę* jest przedm. czasown. *rodzi*; *skały* jest przedm. czasown. *wydrąży*; *przyjaciół* jest przedm. czasown. *zyskujemy* i t. d.

§ 148. *Otłuliny nienawidzi zdrady. Człowiek nieuczynny nie ma przyjaciół. Marnotrawca nie znajdzie szczęścia. Próżniak nie zyska pochwały. Zły uczeń nie kocha ojca ani matki.*

Czasowniki w powyższych zdaniach mają przy sobie spójnik przeczący *nie* czyli wyrażają myśl przeczącą: *nienawidzi (zdrady)*, *nie ma (przyjaciół)*, *nie znajdzie (szczęścia)*, *nie zyska (pochwały)*, *nie kocha (ojca, matki)*.

Przedmiot przy tych wszystkich czasownikach położony jest na pytanie *kogo? czego?* w IIgim przypadku.

Przedmiot przy czasownikach przechodnich, wyrażających myśl przeczącą, kładzie się zawsze w przypadku IIgim.

§ 149. *Pilny uczeń chce wiedzy. Skąpiec łakomy jest pieniędzy. Dobre dziecko żądne jest pochwały rodziców. Grzeczny jest usługny każdemu. — Uczciwy człowiek brzydzi się kłamstwem i gardzi pochlebstwem. Nie pogardzaj ubogimi. Bogu ufa dusza moja. Bóg błogosławi zacnej pracy.*

Przymiotniki: *chce wiedzy*, *łakomy (pieniędzy)*, *żądne (pochwały)*, *usługny (każdemu)* mają również, jak widzimy, przy sobie przedmiot i to w IIgim lub w IIIcim przypadku.

Czasowniki: *brzydzi się (kłamstwem)*, *gardzi (pochlebstwem)*, *nie pogardzaj (ubogimi)*, *ufa (Bogu)*, *błogosławi (pracy)*, mają przy sobie przedmiot w VItyim lub w IIIcim przypadku.

Przedmiot jest zatem określeniem czasowników i przymiotników i kładzie się w przypadku IIgim, IIIcim, IVtyim albo VItyim.

Adaś dał jabłko siostrze. Czynność Adasia przechodzi i na *jabłko* i na *siostrę*. *Jabłko* jest przedmiotem bliższym, *siostrze* jest przedmiotem dalszym.

Przedmiot, położony w przypadku IVtyim, nazywa się przedmiotem bliższym. Przedmiot, położony w przypadku IIIcim, nazywa się przedmiotem dalszym, jeżeli w tem samym zdaniu jest inny przedmiot, bliższy.

Przedmiot bliższy przy zaprzeczonych czasownikach kładzie się zawsze w przypadku IIgim.

§ 150. 2. *Jan Sobieski pobił Turków pod Wiedniem w r. 1683. Zeszłej zimy byliśmy w Warszawie. Próźniak gubi się*

lekkomyślnością i lenistwem. *Karol opuszcza często szkołę dla choroby. Do Ameryki dostajemy się okrętami. Kościół Maryacki jest bardzo wysoki. Pilny uczeń pisze zadania pięknie i poprawnie.*

Gdzie pobił Jan Sobieski Turków? — pod Wiedniem.

Kiedy pobił Jan Sobieski Turków? — w roku 1683.

Kiedy byliśmy w Warszawie? — zeszłej zimy.

Gdzie byliśmy zeszłej zimy? — w Warszawie.

Czem? w jaki sposób gubi się próżniak? — lekkomyślnością i lenistwem.

Z jakiego powodu opuszcza Karol szkołę? — dla choroby. W jaki sposób dostajemy się do Ameryki? — okrętami. W jakim stopniu wysoki jest kościół Maryacki? — bardzo. Jak pisze zadanie pilny uczeń? — pięknie i poprawnie.

Wyrazy: *pod Wiedniem (pobił), w roku 1683. (pobił), zeszłej zimy (byliśmy), w Warszawie (byliśmy), lekkomyślnością i lenistwem (gubi się), dla choroby (opuszcza), okrętami (dostajemy się), bardzo (jest wysoki), pięknie i poprawnie (pisze)* — służą w zdaniach powyższych do bliższego określenia orzeczenia, którem w tych zdaniach jest czasownik albo przymiotnik. Są to, jak z powyższych przykładów widzimy, rzeczowniki, położone w tym lub owym przypadku, z przymkiem lub bez przymka (*pod Wiedniem; zeszłej zimy, lekkomyślnością, lenistwem*) albo przysłówki (*bardzo, pięknie, poprawnie*).

Odpowiadamy temi określeniami na pytania: *gdzie? kiedy? czem? w jaki sposób? w jakim stopniu?* i t. p. Oznaczają one, w jakim czasie, na jakim miejscu, jakim sposobem, w jakim stopniu coś jest lub coś się dzieje.

Rzeczowniki, położone w tym lub owym przypadku, z przymkiem lub bez przymka, i przysłówki, służące do bliższego określenia czasowników i przymiotników co do czasu, miejsca, stopnia, przyczyny, sposobu i t. p. nazywają się określeniami przysłówkowemi.

§ 151. Przypatrzmy się bliżej zdaniu: *Modry Dunaj jest największą rzeką południowej Europy, łączącą środek jej z brzegami Czarnego morza.*

Zdanie to jest, jak już wiemy, zdaniem rozwiniętem. Zdanie proste jest: *Dunaj jest rzeką*. Zastanówmy się teraz, w jaki sposób z tego zdania prostego powstało powyższe zdanie rozwinięte, czyli, jakie mamy w tem zdaniu określenia.

Jaki Dunaj jest rzeką? — modry (przydawka podmiotu).

Jaką rzeką jest Dunaj? — największą (przydawka orzeczenia).

Czyją rzeką, jakiej części świata? — Europy (dopełniacz orzeczenia).

Jakiej Europy? — południowej (przydawka, należąca do dopełniacza orzeczenia).

Jaką rzeką jest Dunaj? — łączącą (druga przydawka orzeczenia).

Co łączącą — środek (przedmiot imiesłowu *łączącą*).

Czyj środek — jej (*Europy*), (dopełniacz do przedmiotu *środek*).

Z czym łączącą? — z brzegami (określenie przysłówkowe miejsca, należące do imiesłowu *łączącą*).

Z którymi brzegami? — morza (dopełniacz określenia przysłówkowego *z brzegami*).

Jakiego morza? — Czarnego (przydawka poprzedniego dopełniacza).

Z rozbioru tego widzimy, że nie tylko podmiot i orzeczenie mają swoje określenia, lecz także każde z tych określeń może mieć znowu swoje określenia. Tak n. p. orzeczenie *rzeką* ma powyżej przydawkę *łączącą*. Przydawka ta, jako imiesłów, ma swój przedmiot *środek*, a przedmiot ten ma swój dopełniacz *jej (Europy)* i t. p.

W ten sposób zapomocą określeń rozwijają się zdania.

§ 152. Co do treści swej dzielą się zdania na:

1. Twierdzące, n. p.: *Bóg stworzył świat. Węgiel i żelazo są najpożyteczniejszymi minerałami.*
2. Przeczające, n. p.: *Bez pracy niema kołaczy. Wczoraj wiatrem nie dogonisz.*
3. Pytajne, n. p.: *Czy byłeś w Krakowie? czy widziałeś Wawel? O której godzinie wyjdiesz na przechadzkę?*

II. Składnia zgody.

1. Podmiot.

§ 153. Podmiot kładzie się zawsze w przypadku Iszym i nie stosuje się sam w zdaniu do niczego; owszem inne części zdania, jak n. p. przydawka, należąca do podmiotu, i orzeczenie stosują się do niego.

Ja myślę, ty myślisz. Pracowity człowiek jest pożyteczny społeczeństwu. Światło słoneczne ogrzewa całą ziemię.

2. Orzeczenie.

§ 154. Orzeczenia w zdaniu są, jak wiemy, albo czasownikowe albo imienne (jeżeli imię t. j. rzeczownik, przymiotnik, zaimek albo liczebnik jest orzeczeniem).

Ja piszę. Ty czytasz. On próżnuje. Róża okryta się bujnem kwieciami. Mickiewicz umarł w Konstantynopolu r. 1855. Dziecko połamało swoje zabawki. Ojca twego nie widzieliśmy; — ja go jutro będę widział.

Orzeczenie czasownikowe zgadza się z swoim podmiotem w osobie i liczbie. Jeżeli zaś jest użyte w czasie przeszłym, w innym jakim czasie złożonym lub w trybie warunkowym, to zgadza się z podmiotem także i co do rodzaju.

**Mówi się: Bawi u nas pięciu panów i codzień polują. — Kilku kolegów przyjechało do nas i zabawili pięć dni. — Dwudziestu myśliwych wyjechało do lasu i zabili piętnaście zajęcy.*

Kto bawi u nas? — pięciu panów.

Kto przyjechał do nas? — kilku kolegów.

Kto wyjechał do lasu? — dwudziestu myśliwych.

Podmiotem w powyższych zdaniach są, jak widzimy, liczebniki: *pięciu, kilku, dwudziestu*, połączone z rzeczownikami.

Jeśli podmiotem są liczebniki oznaczone — n. p. *sześć, dziesięć, dwadzieścia* i t. d. — lub nieoznaczone — n. p. *wiele, mało, kilka* i t. d. — wtenczas pierwsze orzeczenie wyraża się nieosobowo (*bawi, pojechało, wyjechało*), a dalsze orzeczenia, jeśli są, wyrażają się osobowo (*polują, zabawili, zabili*).

§ 155. *Jan jest nauczycielem, a siostra jego jest nauczycielką. Grusza jest drzewem owocowem. Matejko był mistrzem w malarstwie. Cnota jest najlepszą mistrzynią życia. Matka jest naszą najlepszą przyjaciółką. Tyś mój brat — tyś moim bratem. Sen mara — Bóg wiara.*

Jeśli rzeczownik jest orzeczeniem (orzeczenie rzeczowne), to zgadza się z swoim podmiotem w liczbie; w rodzaju tylko wtedy, jeżeli ten rzeczownik rodzaju męskiego ma osobną formę na rodzaj żeński, n. p.: *Jan — nauczyciel, siostra — nauczycielka, Matejko — mistrz, cnota — mistrzyni, matka — przyjaciółka i t. p.*

Orzeczenie rzeczowne kładzie się w języku polskim w przypadku Iszym albo VIty.

§ 156. *Rośliny są ludziom pożyteczne. Tatry są bardzo wysokie. Łosie i bobry dzisiaj prawie już zupełnie są wytępione. Pilny uczeń jest kochany przez wszystkich. Cnotliwi ludzie są wyrozumiali na błędy bliźnich. Te książki są twoje.*

Orzeczenie przymiotne (przymiotnik, liczebnik, zaimek, imiesłów) zgadza się, jak wiemy, z podmiotem w liczbie, rodzaju i przypadku.

*Jeżeli podmiotem jest rzeczownik rodzaju męskiego, należy uważać, czy orzeczenie ma mieć formę osobową czy rzeczową. Mówimy zatem: *Te psy są złe* (a nie *zli*); *te sługi są dobre — ci słudzy są dobrzy*; *(te) wilki wyły, (te) ptaki śpiewały, koguty piały; dzieci się rozchorowały.* — *Panie grały i śpiewały. Panowie i panie (bracia i siostry) grali i śpiewali. Aniołowie (ci) zwiastowali narodzenie Chrystusa Pana. Anioły (te) go strzegły.* Mówi się z tego powodu nawet: *(ci) wilcy psa zjedli; płaszkowie leśni śpiewali.*

§ 157. *Matka i siostra były u nas* (albo: *była u nas*).

Praca i oszczędność uszczęśliwia ludzi (albo: *uszczęśliwiają*).

Mickiewicz i Słowacki liczą się (albo: *liczy się*) *do naj-sławniejszych poetów polskich.*

W każdym z powyższych zdań mamy po dwa podmioty (*matka i siostra, praca i oszczędność i t. d.*). Orzeczenie kładzie

się w takim razie albo w liczbie pojedynczej albo w liczbie mnogiej.

§ 158. *Ja i brat mój byliśmy dziś w kościele. — Ty i siostra twoja pojedziecie z nami do Krakowa.*

Jeżeli w zdaniu mamy dwa albo więcej podmiotów, z których jeden jest osobą pierwszą, a drugi nie, natenczas w orzeczeniu osoba pierwsza ma pierwszeństwo przed drugą (*ja i ty byliśmy*); podobnie osoba druga ma pierwszeństwo przed trzecią (*ty i on byliście*).

3. Łącznik.

§ 159. *Kraków i Warszawa są najdroższe sercu Polaka. Mieczysław był pierwszym królem naszym. Książki były, są i będą zawsze najmiłą rozrywką myślących ludzi.*

Łącznik (*jest, był, była, będzie* i t. d.) zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a wedle możności i w rodzaju.

4. Przydawka.

§ 160. *Wielki człowiek; Bolesław IIgi; książki nasze; mieczem obosiecznym; o piątej godzinie; natchnieni prorocy — natchnione proroki; dobrzy słudzy — dobre sługi; skrzydlaci aniołowie — skrzydlate anioły.*

Przydawka — t. j. przymiotnik, zaimek, imiesłów, liczebnik porządkowy, stojący przed rzeczownikiem albo po rzeczowniku na pytanie *jaki? czyj? który?* zgadza się z tym rzeczownikiem w liczbie, przypadku, rodzaju.

Przy rzeczownikach męskich, w liczbie mnogiej położonych, ma przydawka formę osobową lub rzeczową, stosownie do tego, jaką ma formę rzeczownik, na co bardzo uważać należy. Nie mówi się zatem: *dobre ludzie, te dobre panowie, miłe goście*, lecz: *dobrzy ludzie, ci dobrzy panowie, mili goście*.

§ 161. *Dwaj mężowie, dwóch mężów, dwom mężom; trzech królowie, trzy króle w (kartach); trzech wsi; czterem rycerzom.*

Liczebniki główne: jeden, dwa, trzy, cztery, mają znaczenie przymiotników; stojąc obok rzeczownika, są one przydawkami i zgadzają się dlatego z swoim rzeczownikiem w formie, w rodzaju, liczbie i przypadku.

*Nie mów nigdy: *kupiłem sobie trzy bułek, lecz trzy bułki*; nie: *jechałem dwie godzin, lecz dwie godziny*; nie: *dostał cztery jabłek, lecz cztery jabłka*; nie: *było dwie książek, lecz były dwie książki*.

Liczebnik półtora — półtorej albo półtory i wszystkie liczebniki od pięciu w górę (*pięć, sześć, siedm, ośm, dziesięć, sto, tysiąc* i t. d.) mają zawsze przy sobie IIgi przypadek. Mówimy więc: *półtorej doby, godziny, ośm reńskich, dziesięć gruszek* i t. d.

§ 162. Zamiast: *Czyś zaoczył zająca, który na stepie skacze*, mogę powiedzieć: *co na stepie skacze*.

Zamiast: *To ten sam człowiek, któregoś wczoraj poznał w teatrze*, mogę powiedzieć: *coś go poznał. To ten ubogi, któremu (co mu) dał jałmużnę*.

Zaimek względny: który, -a, -e, można zastąpić w Iszym przypadku liczby pojed. i mnog. przez *co*, a w innych przypadkach przez *co go, co mu, co jej, co ją, co ich, co nimi, co w nich* i t. p.

5. Dopowiedzenie.

§ 163. *Lwów, stolica Galicyi. Lew, król zwierząt. Róża, królowa kwiatów. Ateny, stolica Grecyi. Janowi z Tarnowa, kasztelanowi krakowskiemu. Najjaśniejszy królu, panie mój miłościwy. W pracy twej, niedługiem zadaniu, zbyt wiele jest błędów. Matejko, mistrz malarstwa polskiego. Cnota, mistrzyni życia. Jan, przyjaciel mej rodziny. Julia, przyjaciółka mej siostry.*

Dopowiedzenie zgadza się z swoim głównym rzeczownikiem, t. j. tym, do którego należy, zawsze w przypadku, a wedle możliwości i w liczbie. W rodzaju zaś zgadza się dopowiedzenie z rzeczownikiem głównym tylko wtedy, jeżeli rzeczownik, będący dopowiedzeniem, ma osobne formy na rodzaj męski i żeński (*mistrz — mistrzyni, przyjaciel — przyjaciółka, król — królowa* i t. d.).

III. Zdanie złożone.

§ 164. *Ze wschodem słońca odezwwały się we wsi dzwony, zwołujące zawsze o tym czasie ludzi na nabożeństwo.*

Wyszukajmy w tem zdaniu rozwiniętem zdanie proste i wszystkie określenia, należące do podmiotu i do orzeczenia.

Zamiast określenia przysłówkowego: *ze wschodem słońca*, możemy powiedzieć: *gdy słońce wschodziło*.

Zamiast przydawki: *zwołujące*, możemy powiedzieć: *które zwołują*.

Gdy zmienimy tak te dwa określenia, zmieni się też powyższe zdanie w następujący sposób:

Gdy słońce wschodziło, odezwały się we wsi dzwony, które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo.

Z jednego zdania zrobiły się, jak widzimy, trzy zdania.

1) *Gdy słońce wschodziło* — (podmiot *słońce*, orzeczenie *wschodziło*).

2) *Odezwały się we wsi dzwony* — (podmiot *dzwony*, orzeczenie *odezwały się*).

3) *Które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo* (podmiot *które*, orzeczenie *zwołują*).

Podobnie możemy którekolwiek określenie zdania rozwiniętego zastąpić przez całkowite zdanie osobne.

Zdanie, które zastępuje którekolwiek określenie zdania rozwiniętego, (przedmiot, dopełniacz, przydawkę, dopowiedzenie, określenie przysłówkowe lub przyimkowe), nazywa się zdanie poboczne czyli podrzędne.

§ 165. Zdania poboczne: *gdy słońce wschodziło* i *które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo*, są całemi zdaniami, każde z nich bowiem ma swój podmiot i orzeczenie, a nawet i bliższe określenia. Pomimo to jednak są one same przez się niejasne i niezrozumiałe: nie wiemy bowiem, co się stało, *gdy słońce wschodziło*, ani też nie wiemy, do czego odnoszą się słowa: *które zawsze o tym czasie* i t. d.

Zdania poboczne nie wypowiadają same przez się myśli jasnej i zrozumiałej.

§ 166. Zdanie: *odezwały się we wsi dzwony*, wyraża samo przez się myśl jasną i zrozumiałą.

Zdania, wyrażające same przez się myśl jasną i zrozumiałą, nazywają się zdania główne.

Zdania są albo główne, albo poboczne czyli podrzędne.

§ 167. *Gdy chcesz założyć sobie ogródek warzywny, oczyść ziemię w jesieni z kamieni i korzonków, które ją zanieczyszczają, aby stała się miękką i pulchną.*

Zdanie główne: *Oczyść ziemię w jesieni z kamieni i korzonków.*

Zdanie poboczne: 1) *gdy chcesz założyć sobie ogródek warzywny —*

2) *które ją zanieczyszczają —*

3) *aby stała się miękką i pulchną.*

Długie zdanie, przytoczone powyżej, składa się, jak widzimy, z 4ech zdań: z jednego zdania głównego i trzech zdań pobocznych. Jedno zdanie główne może mieć zatem kilka zdań pobocznych.

Zdanie, składające się najmniej z jednego zdania głównego i jednego pobocznego, nazywa się zdaniem złożonem.

Zdanie pojedyncze składa się z jednego tylko zdania głównego, bez żadnego pobocznego.

§ 168. *Za panowania Jana Kazimierza spadły niezmierne kłęski na Polskę; wybuchła wojna domowa — zbuntowali się Kozacy — napadli na kraj Tatarzy.*

Mamy tu cztery zdania. Każde z nich, odczytane z osobna, wyraża myśl zrozumiałą, każde jest zatem zdaniem głównem; a przecież wszystkie razem tworzą jedno wielkie zdanie, jedną całość, wszystkie razem kreślą nieszczęścia Polski za czasów Jana Kazimierza.

Jeżeli zdanie złożone składa się z samych zdań głównych, to te zdania nazywają się zdaniami współrzędnymi.

§ 169. Przypatrzmy się zdaniom:

*W kościele częstochowskim składali skarby monarchowie polscy,
składali senatorowie,
składali biskupi,
składali ziemianie,
składali rycerze.*

Mamy tu pięć zdań współrzędnych. Wszystkie te zdania mają różne podmioty (*monarchowie, senatorowie, biskupi, ziemianie, rycerze*) a jedno wspólne orzeczenie (*składali*).

Zamiast powtarzać przy każdym z tych podmiotów to samo orzeczenie, użyjemy go tylko raz, a podmioty wszystkie wymienimy obok niego:

W kościele częstochowskim składali dary monarchowie polscy, senatorowie, biskupi, ziemianie, rycerze. Otrzymaliśmy w ten sposób zamiast pięciu zdań współrzędnych jedno zdanie, mające pięć podmiotów, a jedno orzeczenie, wspólne tym wszystkim podmiotom.

Zdania, które powstały ze złączenia, ściągnięcia, kilku zdań współrzędnych w jedno, nazywają się zdania ściągnięte.

Podobnie ściągnąć można w jedno zdanie kilka zdań, mających wspólny podmiot, n. p. *Brat mój wstaje rano o 6tej, (brat) ubiera się, (brat) idzie do kościoła, (brat) następnie wstępuje do ciotki, (brat) zabiera jej najmłodszego syna i (brat) odprowadza go do szkoły.*

IV. Rodzaje zdań pobocznych.

§ 170. *Na górze w Częstochowie leży wspaniała świątynia, w której znajduje się obraz Matki Boskiej, cudami słynącej. — Dziś uprawiają gospodarze wiele roślin pastewnych, których dawniej nie znano. — Zgodzili się wszyscy na to, co im zrobić kazano. — Gdzie czyste sumienie, tam wesołość mieszka.*

Takie zdania poboczne, które zaczynają się od zaimków lub przysłówków względnych, nazywają się zdania względne.

Zdania względne zaczynają się od: *kto, co; który, która, które; jaki, jaka, jakie; — jak, gdzie, któredy, kiedy, odkąd, dokąd, skąd.*

§ 171. *Pawełek był tak lekkomyślny, że ciągle smucił swych rodziców. — Warszawa jest miastem tak wielkiem, że łatwo w niej zabłąkać się można. — Żaden z was nie jest tak zły, żeby nad życie matki swej nie kochał.*

Każde z powyższych zdań złożonych składa się z dwóch części: ze zdania głównego i pobocznego. W zdaniu głównem przedstawiona jest jakaś czynność lub jakiś stan, a ze zdania pobocznego dowiadujemy się, co się dzieje wskutek tej czynności lub tego stanu. *Pawełek był tak lekkomyślny, że* (wskutek tego) *ciągle smucił swych rodziców.*

Takie zdania poboczne, które wyrażają skutek jakiejś czynności, nazywają się zdania skutkowe.

Zdania skutkowe zaczynają się od spójników: *że, iż, iżby, żeby.* W zdaniu głównem znajduje się zwykle *tak, taki, tak bardzo* i t. p.

§ 172. Gdy tylko Bóg rzekł słowo, *opadły wody i ukazała się ziemia.* Póki gonił zające, póki kaczki znosił, *Bekas, co chciał, u pana swojego wyprosił.*

Kiedy *opadły wody i ukazała się ziemia?* — gdy tylko Bóg rzekł słowo.

Jak długo *Bekas, co chciał wyprosił u pana swojego?* — póki gonił zające, póki kaczki znosił.

Takie zdania poboczne, które wyrażają chwilę czasu, w której coś się stało, lub przeciąg czasu, przez jaki coś trwało, nazywają się zdania czasowe.

Zdania czasowe zaczynają się od spójników: *gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, ledwie że, niż, nim, nim jeszcze* i t. d.; — *póki, dopóki, dopóki nie, dopokąd, odkąd, od kiedy, od czasu jak* i t. d.

§ 173. Ponieważ ani ty mnie nie przekonasz, ani ja ciebie: *to dajmy spokój całej tej zwadzie.* — Ponieważ piwa nawarzyłeś, *to je teraz wypij.*

Dlaczego? z jakiego powodu (przyczyny) *mamy dać spokój całej tej zwadzie?* — ponieważ ani ty mnie nie przekonasz, ani ja ciebie.

Dlaczego? z jakiej przyczyny *wypijesz teraz piwo?* — ponieważ go nawarzyłeś.

Takie zdania poboczne, które wyrażają powód, przyczynę, dla której się coś dzieje, nazywają się zdania przyczynowe.

Zdania przyczynowe zaczynają się od spójników: *że, ponieważ, gdy, kiedy, skoro*.

§ 174. *Pola uprawiamy pilnie i troskliwie, abyśmy z nich później obfity zbiór mieli. — Młodzież uczęszcza do szkoły, ażeby się czegoś nauczyła.*

W jakim celu *uprawiamy pola pilnie i troskliwie*? — abyśmy z nich później obfity zbiór mieli.

W jakim celu *młodzież uczęszcza do szkoły*? — ażeby się czegoś nauczyła.

Takie zdania poboczne, które wyrażają cel, w jakim się coś dzieje, nazywają się zdania celowe.

Zdania celowe zaczynają się od spójników: *aby, żeby, ażeby*, albo od samego *by*.

§ 175. *Jeśli będziesz uczciwie pracował, słodki będzie twój odpoczynek. — Jeślibym jechał do Krakowa, zabrałbym cię z sobą. — Jeżelibyś się dalej uczył tak pilnie, to mógłbyś zostać celującym uczniem.*

Pod jakim warunkiem? w jakim razie *słodki będzie twój odpoczynek*? — jeśli uczciwie będziesz pracował.

Pod jakim warunkiem? w jakim wypadku *zabrałbym cię z sobą*? — jeślibym jechał do Krakowa.

Takie zdania poboczne, które wyrażają warunek, od którego zawisło spełnienie się jakiejś innej czynności albo stan jakiś, nazywają się zdania warunkowe.

Zdania warunkowe zaczynają się od spójników: *jeśli, jeżeli*.

J. Jankowski

CZEŚĆ PIĄTA.

I. Pisownia (ortografia).

Samogłoski.

§ 176. Jeżeli rolę zorzesz lichym pługiem, a nivy zasiejesz złem ziarnem, nie będziesz się cieszył dobrym plonem. — Lipa jest jednym z największych drzew naszych, dochodzącem do niezmiernej grubości i mogącem żyć blisko ośmset lat. — Tego tylko nazywaj prawdziwym i szczerym przyjacielem, który cię w wielkiem nieszczęściu nie opuści.

Przymiotniki, zaimki, liczebniki i imiesłowy kończą się w VI-tym i VII-mym przyp. liczby pojed. w rodzaju nijakim na *em*, w rodzaju męskim na *ym*.

§ 177. Jeż napętnia śpichrze swoje leśnymi korzonkami, a mysz żytniem ziarnkami. — Smacznyimi obiadekami ani słodkiemi słórkami nie zyskasz przyjaciela. — Bystremi oczyma dojrzał jastrząb pomiędzy wysokimi trawami zającą, rzucił się nań i schwycił go ostrymi szponami.

Przymiotniki, zaimki, liczebniki i imiesłowy kończą się w VI-tym przyp. liczby mnogiej w rodzaju żeńskim i nijakim na *emi*, w rodzaju męskim na *ymi*.

§ 178. Pamiętać należy o tem, że pisze się:

1. *Posyłać, odsyłać, posyłka, oddychać, usychać*, nie: *poselać, odsełać, poselka, oddechać, usechać* i t. d.
2. *One winny nas przeprosić; one powinny dziś przyjść do was*, a *one są wam winne (dłużne) wdzięczność*.
3. *Nosimy, cierpimy, prosimy, grozimy, ganimy*, nie: *no-siemy, prosiemy, groziemy* i t. d., dlatego, że mówi się: *on nosi, cierpi, prosi, grozi* i t. d.

4. *Patrzeć, myśleć, a upatrzeć coś, dopatrzeć się czego, wymyślić co; domyślić się czego i t. p.*
5. *Moi, twoi, nadziei, szyi, żmii, nie moi, twoji, nadzieji, szyji, żmiji.*
6.	<i>Koń</i>	nie	<i>kón</i>
	<i>on</i>	„	<i>ón</i>
	<i>dom</i>	„	<i>dóm</i>
	<i>koronka</i>	„	<i>korónka</i>
7.	<i>Brózda</i>	„	<i>bruzda</i>
	<i>chróst</i>	„	<i>chrust</i>
	<i>dłóto</i>	„	<i>dłuto</i>
	<i>dziób</i>	„	<i>dziub</i>
	<i>półka</i>	„	<i>pułka</i>
	<i>próchno</i>	„	<i>pruchno</i>
8.	<i>Biuro</i>	„	<i>bióro</i>
	<i>funt</i>	„	<i>fónt</i>
	<i>kłuć</i>	„	<i>klóć</i>
	<i>nuta</i>	„	<i>nóta</i>
	<i>obuwie</i>	„	<i>obówie</i>
	<i>okrutny</i>	„	<i>okrótny</i>
	<i>płukać</i>	„	<i>plókać</i>
	<i>ślusarz</i>	„	<i>ślósarz.</i>

Spółgłoski.

§ 179. 1. Przymiotniki zakończone na *ski* i rzeczowniki zakończone na *skość* i *stwo* piszą się przez *s* nie przez *z*, n. p.: *francuski, papieski, męski, zaporoski*, i t. d. *męstwo, księstwo, boskość, męskość* i t. d.

Wyjątkowo pisze się: *blizki, nizki, ślizki, wazki, grzazki*.

2. Bezokoliczniki: *leźć, gryźć, wieźć* piszą się przez *źć*, ponieważ w czasie teraźniejszym mówimy *leżę, gryzę, wiozę* (temat kończy się na *z*).
3. Bezokoliczniki: *módz (mogę), biedz (biegę); zaprządz (zaprząglem), przysiadz (przysiąglem)* i t. p., których temat kończy się na *g*, piszą się przez *dz*, nie przez *c*.

4. Broda	—	bródka
krowa	—	krówka
baba	—	babka
Żydowin	—	Żydówka
ława	—	ławka
mrowie	—	mrówka
mróz	—	przymrozki
łotr	—	łotrzyk
wiara	—	wierzyć
obraz	—	obrazki
parobek	—	parobcy i t. p.

Rzeczowniki: *bródka*, *krówka*, *obrazki* brzmią w wymowie tak, jakbyśmy je pisali *brótką*, *krófką*, *obraski*; piszą się jednak inaczej, gdyż pochodzą od rzeczowników *broda*, *krowa*, *obraz*.

Podobnie możemy często mieć wątpliwości, jak jakiś wyraz pisać należy; w takim razie najlepiej zastanowić się nad tem, od czego ten wyraz pochodzi.

Wyrazy obce.

§ 180. Wyrazy obce, będące imionami własnemi, piszemy: 1) tak, jak je wymawiamy, n. p.: *Wenecya*, *Marya*, *Francya*, *Cyrus*, *Krezus* i t. p. — albo 2) tak, jak się piszą w tym języku, z którego je wzięliśmy, n. p.: *Manchester*, *Byron*, *Bordeaux*, *Schiller*, *Goethe* i t. p.

Imiona pospolite, wzięte z obcych języków, piszemy tak, jak się je wymawia w języku polskim, n. p.: *gimnazyum*, *geografia*, *giermek*, *egzamin*, *kodeks*, *geniusz*, *geometrya*, *tekst* i t. d.

Wielkie litery.

§ 181. Wielką literą piszemy:

1. Wyraz początkowy każdego zdania, a w poezyi początek każdego wiersza.
2. Imiona własne: ludzi, bogów, duchów, zwierząt, miast, wsi krajów, rzek, wysp, ulic, zgromadzeń zakonnych, narodów i t. p., n. p.: *Adam Mickiewicz*, *Jowisz*, *Kruczek*, *Wisła*, *Mszana Dolna*, *morze Czarne*, *Polak*, *Hiszpan*, *Jezuita* i t. p.

3. Tytuły książek: *Pan Tadeusz*, *Treny*, *Dziady Adama Mickiewicza*.
5. Przez uszanowanie piszemy wielkimi literami niektóre rzeczowniki, przymiotniki i zaimki (zwłaszcza tytuły w listach), n. p.: *Pan Bóg*, *Miłościnwy Królu*, *Jaśnie Wielmożny Panie Hrabio!* i t. p.

§ 182. Małą literą piszemy:

1. Nazwy dni i miesięcy: *wtorek*, *czwartek*, *marzec*, *maj*.
2. Przymiotniki, urobione od imienia własnego miejscowości albo osoby, n. p.: *łany podolskie*, *zygmuntowskie czasy*, *obchód mickiewiczowski* i t. p.

Rozdzielanie wyrazów.

§ 183. 1. Wyrazów jednozgłoskowych nie rozrywa się nigdy pod żadnym warunkiem, a zatem źleby było, gdyby kto pisał: *wzgl-ąd*, *mo-st*, *ka-rk* i t. p.

Przymków *w* i *z* nie zostawia się nigdy na końcu zapisanego wiersza, gdyż nie stanowią dla siebie zgłoski. Nie piszemy zatem *w- Krakowie*, *z- Poznania*, tylko *w Kra-kowie*, *z Po-znania*.

Przymyki *we* i *ze* można oddzielić od rzeczownika i zostawić na końcu linii: *we- Lwowie*, *ze- Lwowa*.

2. Wyrazy, mające więcej niż jedną zgłoskę, są, a) złożone z dwóch słów, n. p.: *bez-cześcić*, *przy-lgnąć*, *nad-użyć*, *przy-sporzyć*, albo b) są pojedyncze, n. p.: *po-dwój-ne*, *ro-sa*, *po-le*, *gę-sty* i t. p.

a) Wyrazy, złożone z dwóch słów, dzielimy w tem miejscu, gdzie się jeden wyraz kończy, a drugi zaczyna, n. p. *nad-mienić*, *ob-umarły*, *prze-rwać*, *roze-drzec*, *obe-lga* i t. p. Możemy je dzielić i w środku składników: *ro-ze-drzec*, *ob-u-marły*, *o-be-lga* i t. p.

b) Wyrazy wielozgłoskowe pojedyncze rozdzielają się tak, że na końcu wiersza pozostawiamy samogłoskę albo też spółgłoski: *ł*, *l*, *r*, *rz*, *m*, *n*, *ń*, *j*, jeśli się w środku wyrazu znajdują: *o-grom-ny*, *faj-ka*, *pał-ka*, *lal-ka*, *ma-ra*, *go-dny*, *cia-sny*, *mar-twy*, *czar-ny*, *ro-zum*, *o-dejść*, *o-strzy*, *wiel-ki*, *gę-sty*, *ró-wny* i t. p.

3. Jeżeliby pierwsza zgłoska na nowej linii zaczynać się miała od kilku takich spółgłosek, które razem trudno wymówić, natenczas na zapisanej linii zostawiamy jedną lub więcej z tych spółgłosek, n. p. nie dzielimy: *py-szczkiem*, lecz *pyszcz-kiem*; nie *lek-cya*, *wa-tpić*, *chło-pczyk*, lecz: *lek-cya*, *wat-pić*, *chłop-czyk*.

II. Znaki pisarskie.

Przecinek (,).

§ 184. *Grab należy do najtwardszych drzew, które rosną w naszych lasach. — Ten nigdy nie dojdzie do celu, kto prostą drogą nie szuka. — Kiedy trwoga, to do Boga.*

Człowiek sądzi, Bóg rządzi. — Wszędzie dobrze, a najlepiej w domu. — Czas płaci, czas traci. — Gospodarz powinien czytać gospodarskie książki i zastanawiać się nad wszystkim albo niech da lepiej spokój gospodarstwu.

Przecinek, najkrótszy przestanek w mowie, kładzie się, jak widzimy: między zdaniem głównem a pobocznem; również między współrzędnymi zdaniami, jeżeli przez spójniki *i*, *albo*, *lub*, *ani*, nie są połączone.

§ 185. *Rodzinne miejsce jest najmiłsze, bo tu najpierw ujrzeliśmy świat, tu raz pierwszy widzieliśmy zielone drzewa, kwieciste łąki, płynącą wodę, wesołe zwierzęta, jasne słońce i pogodne niebo.*

Przecinek kładzie się dalej w zdaniach ściągniętych pomiędzy wyrazami, które przez ściągnięcie obok siebie stanęły. Są to albo podmioty albo orzeczenia albo określenia.

§ 186. *Jan Długosz, dziejopisarz polski, umarł w r. 1480., w Krakowie, ówczesnej stolicy Polski.*

*Wzięła siostra liść kaliny,
Napisała tak do brata:
„Powróć do nas, mój jedyny,
Mój braciszku, wróć ze świata!”*

Przecinkiem oddzielamy wkońcu każde dopowiedzenie i każdy Vty przypadek w zdaniu.

Średnik (;).

§ 187. *Jeżeli chcesz być dobrym człowiekiem i czuć się szczęśliwym, unikaj próżniactwa; ta plaga ciała i duszy najsprawiedliwiej zasługuje na to, aby ją nazwać matką wszystkich występków. — Zmarły pozostawia po sobie na ziemi nagromadzony majątek i pamięć dobrych uczynków; majątek zabiera rodzina, sława dobrych czynów zmarłego każe ludziom pamiętać o nim na zawsze.*

Średnik oznacza dłuższy przestanek i większe znizienie głosu w czytaniu, niżeli przecinek.

Średnik kładzie się między dłuższymi zdaniem i współrzędnymi.

Dwukropek (:).

§ 188. *Ciało człowieka składa się z siedmiu części: głowy, szyi, tułowia, dwóch rąk i dwóch nóg. — Człowiek ma pięć zmysłów, a mianowicie: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk.*

Dwukropek jeszcze mocniej oddziela od siebie zdania, aniżeli średnik.

Dwukropka używamy, wyliczając szczegóły albo części, należące do jakiejś całości.

§ 189. *Spotkał konia (zając), prosi go, iżby się uzałił: »Weź mnie na grzbiet i unieś!« Koń na to: »Nie mogę, ale od innych pewną będziesz miał załogę«. Jakoż wół się nadarzył: »Ratuj przyjacielu!« Wół na to: »Takich, jak ja, zapewne niewielu znajdziesz; ale poczekaj i ukryj się w trawie!«*

Dwukropek kładziemy przed słowami jakiejś drugiej osoby, gdy je dosłownie przytaczamy.

Kropka (.).

§ 190. *Żniwo. — Dnieje. Słońce wschodzi. Żniwiarze ruszają w pole. W domu zostają tylko dzieci. Przed łanem zboża staje rzędem drużyna. Błyskają sierpy, zboże kładzie się pokotem.*

Kropka oznacza z wszystkich znaków najdłuższy przestanek; wskazuje, że myśl jest skończona.

Kropkę kładzie się na końcu zdań pojedynczych i złożonych.

§ 191. *N. p. (na przykład); — p. A. (pan Antoni); — Dr. (doktor) — hr. N. (hrabia Niesiołowski); — p. str. 9. (patrz stronę 9tą) — Władysław IV. (Czwarty).*

Kropkę kładziemy nadto jako znak skrócenia po wszystkich literach, zastępujących całe wyrazy, ale nie wypisane w całości, a wreszcie po liczbach wskazujących, w jakim porządku osoby lub rzeczy po sobie następują.

Znak zapytania (?).

§ 192. *Chcesz pochwały i nagrody? zapracuj na nie. — Co ty robisz? — Dokąd idziesz, kochany przyjacielu? — Czy czytałeś Robinsona?*

Znak zapytania (pytajnik) kładziemy po zdaniach lub słowach, któremi się pytamy.

Wykrzyknik (!).

§ 193. *Hej panowie gospodarze!
Już dziesiąta na zegarze!
Już na wieży dzwon uderza,
Więc klękajcie do pacierza!
Kto pobożny, śpi bezpieczny,
Bo Bóg nad nim czuwa wieczny!*

Biada! niestety! o nieba! bracie! o matko! W góry, w góry, miły bracie! Hej, ramię do ramienia!

Wykrzyknik kładzie się po tych zdaniach i po tych słowach, które wymawiamy podniesionym głosem. Kładzie się go zatem po zdaniach i słowach, wyrażających podziw, żal, oburzenie, gniew, ból, radość, uniesienie, wezwanie, rozkaz stanowczy i t. p.

Myślnik (—).

§ 194. *Boże! chmury — twój wóz, tne konie — wichry nieścignione, duchy — posłańcy, słudzy — gromy zapalone. — Żle być niewdzięcznikiem, więc ci zwykłą monetą, zapłacę — wierszykiem!*

Myślnik wyraża krótką przerwę, jest znakiem, że się namyślamy, jakiego wyrazu użyć nam należy.

Kropki (...).

§ 195. *Przyjaciel mój... jakie słodkie wspomnienie... przyjaciel mój uratował mi życie. — On był mą dumą, mym... lecz już po wszystkim!*

Kropki (...) oznaczają, że mówiący nie wypowiada wszystkiego, co by mógł, lub co by chciał powiedzieć, i że milczeniem zastępuje mówienie.

Nawias (), [].

§ 196. *Po sercu (jako mówią) matkę pogłaskało
Najbardziej, iż pieszczoszek tak dzielnie wymowny.
Biada nam! (zawołał) skończyło się szczęście nasze!*

W nawiasie zamykamy pojedyncze słowa lub całe zdania, nie należące do myśli tego zdania, w którego środku są umieszczone, lecz będące dodatkiem piszącego, wtrącone. Zamiast nawiasu używa się niekiedy dwóch myślników: *Po sercu — jako mówią — matkę pogłaskało.*

Cudzysłów („ „ » «).

§ 197. *Trzy wilczki wadziły się, który z nich piękniejszy. Mówił pierwszy: »Ja rzadki!« Mówił drugi: »Ja gładki!« Mówił trzeci: »Ja taki, jak i pani matka!«*

Cudzysłów oznacza, że wyrazy, nim zamknięte, nie pochodzą od nas, lecz od innej osoby, a my je tylko dosłownie, t. j. w tem samem brzmieniu przytaczamy.

Łącznik (-).

§ 198. *Do-bro-dziej-stwo; ciemno-zielony; górnno-śląski; zakład chirurgiczno-medyczny.*

Łącznika używamy przy rozdzielaniu wyrazów, przenosząc drugą ich połowę na nową linię. Nadto kładziemy go niekiedy i w wyrazach, złożonych z dwóch lub więcej słów.

